

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS XCVII.

**HUNGARIA
SZEGED
1993**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS XCVII.

**HUNGARIA
SZEGED
1993**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. ANDERLE ÁDÁM, DR. GAÁL ENDRE, DR. KRISTÓ GYULA,
DR. MAKK FERENC, DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. SOÓS KATALIN

Redegit:

DR. KATALIN SOÓS

Szerkesztette:

DR. SOÓS KATALIN

Seriem publicationum edendam curat
DR. ENDRE GAÁL

Műszaki szerkesztő:
DR. GAÁL ENDRE

HU ISSN 0324—6523 Acta Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae

HU ISSN 0324—6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

PELYACH ISTVÁN

DAMJANICH JÁNOS ZÁSZLÓALJPARANCSNOKI
KINEVEZÉSE ÉS SZERVEZŐ TEVÉKENYSÉGE
1848 NYARÁN

Az 1848 március végén megalakuló és hivatalba lépő Batthyány-kormánynek számtalan bel- és külpolitikai problémával kellett megküzdenie már működésének első heteiben is. Az utolsó pozsonyi rendi országgyűlésen kidolgozott és az uralkodó által szentesített áprilisi törvények ugyanis a legnagyobb jószándék ellenére sem oldották, oldhatták meg a magyar gazdaságot és társadalmat jellemző ellentmondásokat. Április közepétől fokozódó szociális feszültség volt érezhető az országban, amelynek oka a jobbágyfelszabadítás felemás törvényi rendezése és végrehajtása, s amely a nyár elejétől paraszti megmozdulásokban tört ki. Május elejétől egyre fenyegetőbbekké váltak a nemzetiségi mozgalmak, amelyek a magyar forradalom iránti kezdetben lojális magatartásukat és programjukat fokozatosan radikalizálva eljutottak a területi autonómia követeléséig. Ennek egyik oka kétségtelenül az, hogy 1848 tavaszán az országgyűlés és az új végrehajtó hatalom nem kezelte súlyának megfelelően a nemzetiségi kérdést, s az „egy állam, egy politikai nemzet” koncepciójában gondolkodva mindenkitől és mindentől féltette az alig megszerzett „függetlenséget” s az ország területi integritását. 1848 májusától a horvát, szerb, román, szlovák mozgalmak szembefordulása a kormány politikájával egyre fenyegetőbbben vetítették előre a fegyveres konfliktus lehetőségét is.

A veszély elhárításához, az áprilisi vívmányok megvédéséhez a kormánynak fegyveres erőre, mégpedig a saját irányítása alatt álló fegyveres erőre volt szüksége. Az osztrák kormány és az uralkodó számára azonban nem volt magától értetődő még a magyar hadügyi igazgatás önállósága sem, ezért a magyarországi főhadparancsnokságok április 11-e után is Bécsből kapták utasításait. Növelte a kormány gondjait az a tény is, hogy a császári királyi hadsereg Magyarországon újoncozott gyalog- és huszárezredeinek többsége nem az országban, hanem a birodalom más tartományaiban állomásozott. Batthyány és a minisztérium célkitűzései e tekintetben egyértelműek voltak: engedelmességre szorítani a magyarországi főhadparancsnokokat s ezzel párhuzamosan Béccsel is elfogadtatni az önálló magyar hadügyi igazgatást, másrészt kieszközölni az uralkodótól, hogy minél hamarabb és lehetőség szerint minél több magyar legénységű gyalog- és

huszárezredet küldjenek haza Magyarországra.¹ A minisztertanács határozatainak értelmében Batthyány utasította herceg Esterházy Pál külügyminisztert, hogy eszközölje ki az udvarnál „egy pár magyar ajkú ezredeknek” Galíciából történő hazaküldését. Értesítette arról is, hogy levelet küldött a magyarországi főhadparancsnokoknak, amelyben — hivatkozva az áprilisi törvényekre — engedelmes-ségre szólított fel őket, s az osztrák hadügyminisztertől hasonló szellemű rendelet mielőbbi kiadását tartja kívánatosnak. „Nem csekély megütközéssel vette a magyar minisztérium azon értesítést, hogy a bécsi főhad kormány s illetőleg a bécsi hadügyminiszter a magyarországi és kapcsolt részekbeli katonai parancsnokságokkal még mindig rendelkezik. Miután tehát a közelebbi országgyűlésen alkotott törvénycikkek értelmében Magyarországon és a kapcsolt részekben a végrehajtó hatalom, s általában minden rendelkezés kizárólag a magyar minisztérium által gyakoroltathatik, e részben pedig, miképp tapasztalható, a bécsi hadügyi minisztérium részéről mindeddig semmi kellő utasítás ki nem bocsátatott, a magyar minisztérium a magyarországi és kapcsolt részekbeli minden hadi főparancsnokságoknak mai napon tudtára adta, miszerint az említett törvény értelmében parancsaikat kizárólag ezen minisztériumtól veendő, s minden engedetlenség a törvény elleni ellenszegülésnek fog tekintetni, ugyanazon főparancsnokságoknak egyszersmind az is meghagyatván, hogy a kezelésök alatt létező fegyvertárakból s hadikészletekről ide a minisztériumhoz haladék nélkül részletes tudósítást adjanak, a temesi főparancsnokság Damjanichot a Rukavina ezredtől tüstént visszahívassa, a budai végre a keze alatt levő fegyvertárak s hadiszerek megvizsgálására kiküldött biztosság eljárása tekintetében megkívánható rendelkezést azonnal megtegye.

Mindezekről az említett rendeleteknek másolatban iderekesztése mellett a külügyi miniszter ezennel avégett tudósítatik, hogy a bécsi főhad tanácsnak s illetőleg hadminisztériumnak tudtára adja ..., s jelentse ki Bécsben, miképp a magyar minisztérium legjobb akarat mellett sem hátráltathatja, hogy a közvélemény külsőleg is ki ne törjön, ha az Olaszországban levő sereg visszajötte még soká elmarad.”²

Április 24-i átiratában a miniszterelnök még határozottabban fogalmazott, amikor is kijelentette, hogy ha a magyar kéréseket Bécs ismételten elutasítja, a belső rend biztosítása érdekében „...a minisztérium oly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelősségének érzete kényteleníti”.³

---

¹ Batthyány és a kormány ezirányú tevékenységére ld. bővebben URBÁN ALADÁR: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp. 1986. (a továbbiakban URBÁN) 549—556.

² Batthyány Lajos — Esterházy Pál 1848. április 16. Országos Levéltár (a továbbiakban OL) H 7. Király személye körüli minisztérium, általános iratok (a továbbiakban H 7. Ksz/ált.) 1848:8.

³ Batthyány Lajos — Esterházy Pál 1848. április 24. OL H 7. Ksz/ált. 1848:46.

A következő napok eseményei igazolták Batthyány és a kormány határozott fellépését. Az uralkodó — formális gesztusként — engedélyezte ugyan, hogy Galficiából a 10. (Vilmos) huszárezred két osztálya — mindössze négy század — hazatérjen, de nagyszámú magyar katonaság hazarendelésére ekkor nem került sor. Ugyanakkor a Délvidékről aggasztó hírek érkeztek a szerbek mozgalmairól és Szerbia ellenséges magatartásáról. A Nagyikindán hűsvét hétfőjén lezajlott véres események pedig azonnali cselekvésre kényszerítették a minisztériumot. Az április 26-i minisztertanács ezért arról határozott, hogy „az országban mozgó mozgalmak vésteljes természete szükségessé tevéen egy mozgó nemzetőrség felállítását, vagy egy önkényes őrsereg kiállítását most, midőn a katonaság hiányát annyira szükséges pótolni, annál fogva a 10 000 emberre költségvetés tétetni rendeltetett, a kivihetés iránti jelentés az illető pénzügyminiszter és elnök által, ki ideiglenesen vezeti a hadügyet annakidejében beadni köteleztetvén”.⁴ A május 15-i minisztertanács az elveket immár a gyakorlatba átültetve kimondta, hogy haladéktalanul megkezdik egy 10 000 főből álló önkéntes sereg toborzását.⁵ Batthyány kinevezte Baldacci Manó ezredest az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökévé, s egyben utasította: sürgősen készítsen el egy felhívást, amely a „haladéktalanul alkotandó, 10 ezer főből álló rendes (mobilis) nemzetőrsereg minden abban önkéntesen résztvenni kívánó egyéneket felszólítson, az ország zászlója alá, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére ... gyülekezni”.⁶ Baldacci a felhívást másnap bemutatta a miniszterelnöknek, aki azt ellenjegyzés után azonnal a nyomdába továbbította.⁷

A toborzás megkezdése s gyors sikere szükségessé tette, hogy az új mobilis nemzetőrzászlóalj (pár nappal később már honvédszászlóaljaknak nevezik őket) élére kinevezzék a tisztikart és a parancsnokokat is. Batthyány István nádor s királyi helytartó távollétében május 24-én a Pesten szerveződő 1. honvédszászlóalj élére őrnagyi rangban kinevezte Lázár György gróf 33. sorgyalogezredi századost,⁸ május 27-én pedig a tisztikar megbízására került sor.⁹ Május 29-én az

---

⁴ OL H 5. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Közli Kossuth Lajos Összes Munkái XII. (Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban) Bp. 1957. Sajtó alá rendezte SINKOVICS ISTVÁN. (a továbbiakban KLÖM XII.) 71—72.; Az 1848—1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta F. KISS ERZSÉBET. Bp. 1989. (a továbbiakban F. KISS) 37—39.

⁵ Az ülés jegyzőkönyve sajnos nem maradt fenn, az ott hozott döntések levelekből és tájékoztatókból állíthatók össze. Ld. erre Kossuth május 17-i átiratát a miniszterelnökhöz (közli KLÖM XII. 145—147.), illetve az Esterháznak küldött tájékoztatót. OL H 6. Király személye körüli minisztérium, elnöki iratok (a továbbiakban H 6. Ksz./eln.) 1848:6.

⁶ OL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, közösen kezelt általános iratok (a továbbiakban H 92. ONÖHT) 1848:40. Ld. még Pesti Hírlap, 1848. május 23. 465.

⁷ Ld. Pesti Hírlap, 1848. május 17. 433.

⁸ OL H 3. Miniszterelnökség hadügyi és nemzetőrségi iratai (a továbbiakban H 3. HNI) 1848:311.

⁹ OL H 3. HNI 1848:311.; OL H 75. Honvédelmi Minisztérium, beadványok (a továbbiakban H 75. HM/b) 1848:47.; Pesti Hírlap 1848. május 30. 491.

ugyancsak Pesten felállítandó 2. honvédszászlóalj parancsnokának és tisztikarának kinevezése történt meg szintén a nádor utólagos jóváhagyásának reményében.¹⁰ A vidéken toborzott zászlóaljak szervezése is azt kívánta, hogy mielőbb kinevezzék élükre a parancsnokokat. Erre a nádor Pestre történő visszatérése után június 8-án került sor. Az előterjesztést az időközben Innsbruckba elutazott Batthyány helyett Mészáros Lázár hadügyminiszter tette meg.¹¹ István nádor azonban június 10-én utólagos jóváhagyásra felterjesztette az uralkodóhoz a zászlóaljparancsnokok névsorát, mivel úgy látta, hogy a honvédség, a szerveződő új haderő jelentősen különbözik az 1848:XXII. tc.-ben engedélyezett nemzetőrségtől, és közelebb áll a sorkatonasághoz.¹² V. Ferdinánd — „tekintve a történeteket” — június 20-án erősítette meg a kinevezéseket.¹³ Az uralkodói jóváhagyás megtagadása szinte lehetetlen volt, ugyanis a lapokban már június 15-én megjelentették a nádor és a hadügyminiszter által aláírt rendeletet:

„Hadügyminiszter előterjesztésére, ő főlsége utólagos jóváhagyásának reménye alatt, a honvéd zászlóaljokhoz őrnagy és parancsnokul ezennel kinevezem:

- az első zászlóaljhoz Pesten: Lázár György 33. sorszredi századost,
  - a 2-hoz szinte Pesten: Cserey Ignác 33. sorszredi századost,
  - a 4-hez Pozsonyban: Szászy János 2. sorszredi századost,
  - 5-hez Győrben: Horváth Dániel nyugdfjas századost,
  - 6-hoz Veszprémben: Szabó Zsigmond 19. sorszredi századost,
  - 7-hez Szombathelyen: Petók Antal 2. sorszredi századost,
  - 8-hoz Pécssett: Vitalis Ferenc nyugdfjas századost,
  - 9-hez Kassán: Vitalis Sándor őrnagyi címmel nyugdfjazott századost,
  - 10-hez Debrecenben: Szemere Pál nyugdfjazott századost.
3. zászlóaljhoz a kinevezés függőben hagyatván.”¹⁴

A rendeletből látható, hogy a 3. honvédszászlóalj, tehát a szerb mozgalom által legjobban fenyegetett Délvidékhez legközelebb szerveződő szegedi zászlóalj élére ekkor nem neveztek ki parancsnokot. A rendelkezésünkre álló korabeli levéltári források átvizsgálása kétségtelenné teszi, hogy már június elején meg volt a

---

¹⁰ Cserey Ignác őrnagy s parancsnoki kinevezése OL H 3. HNI 1848:336.; OL H 75. Honvédelmi Minisztérium, kiadványok fogalmazatai (a továbbiakban H 75. HM/k) 1848:80.; a zászlóalj tisztikarának kinevezésére OL H 75. HM/b 1848:232. Batthyány az első két zászlóaljparancsnok nádori megerősítéséről június 11-én kapta meg az értesítést. OL H 3. HNI iktatókönyve 1848:465. A két zászlóalj tisztikarának nádori megerősítésére június 13-án, a többi zászlóaljhoz beosztott tisztek kinevezésével együtt került sor. OL H 3. HNI 1848:464.

¹¹ OL H 3. HNI 1848:464., 768., OL H 75. HM/b 1848:957., Pesti Hírlap, 1848. június 15. 549.

¹² OL H 6. Ksz/el. 1848:534., OL N 31. Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, miniszteriális iratok (a továbbiakban N 31. Nádori lt.) 1848:1391.

¹³ OL N 31. Nádori lt. 1848:1536., OL H 75. HM/k 1848:1063.

¹⁴ Pesti Hírlap, 1848. június 15., Közlöny, 1848. június 15.

kiválasztott erre a posztra is, Damjanich János 61. (Rukavina) szerezredbeli százados személyében. A kinevezést minden bizonnyal azért halasztották későbbre, mert a megbízott parancsnokok közül egyedül ő nem tartózkodott Magyarországon, hanem ezredével az olasz fronton harcolt. Onnan pedig még a kormány kinevezett hadügyminisztere, Mészáros Lázár is csak nehezen térhetett haza. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy ilyen előzmények után miért pont Damjanichra esett a választás? Mikor és milyen körülmények között figyeltek fel a 44 éves cs.kir. századosra a kormány tagjai?

Damjanich nevének említésével 1848 tavaszán először Vukovics Sebő temesi alispánnak Klauzál Gábor miniszterhez írott levelében találkozhatunk. Vukovics, aki rendszeresen beszámolt a kormánynak a Temes vármegyében tapasztalható közhangulatról, a helyi katonaság, papság magatartásáról, a szerbek szervezkedéséről, április 2-án a következőket jelentette: „Egy más körülményről is értesítlek. A helyben tanyázó katonaság tisztjei között néhány van, ki nyíltan mer rokonszenvet nyilvánítani szabadságunk iránt. Köztök legjelesebben Damjanich kapitány a Rukavina ezredben oly férfiú, kire a legkritikusabb viszonyban is számolhatnánk. De van egy generális, Haynau nevezetű, ki ellenszenvet terjeszt, s gúnyt szór forradalmi mozgalmainkra. Tegnapelőtt az említett kapitány e generállal szóváltásba elegyedett, s oly bátran védelmezé a haza jelen eseményeit, miket azt személyes bátorsága nagyobb veszélye nélkül tennie csak mostani rendkívüli események közt sikerülhetett. De már tegnap parancsot vőn, miszerint 48 óra alatt Olaszországba az ezred stábjához induljék. Ez rossz benyomást tesz itt, s a reakció embereit bátorítja, kik minden mozdulaton örülnek, melyből észrevehető, hogy a felállott nemzeti kormányon kívül egy más hatalom uralkodik. E kapitánynak a Rukavina ezredében — bizony mondhatom — nagyobb, mint az egész tisztikaré összesen, s személyesen egy-egy derekabb az ezredben nála nincs. Itteni állásunkra s ezen ezred jövőjére nézve üdvös volna mindezek miatt, ha az őt kiutasító rendelet megsemmisítenék, s ő újtjáról visszahívatnék.”¹⁵

---

¹⁵ Vukovics Sebő — Klauzál Gábor 1848. április 2. reggel. OL H 2. Miniszterelnökség 1848:37. Kivonatossan közli BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808—1860. Bp. 1943. II. 668.; Damjanich és Haynau szóváltásáról Hamvay Ödön, Damjanich mindmáig egyetlen életrajzírója a következőket jegyezte fel: „Hősünknek éppen szolgálati napja volt, s Haynau valószínűleg előre kidöntött tervvel délelőtt 10 óra tájban bement az ügyeletes szobába, ahol minden bevezetés nélkül elkezdte szidni a magyarokat: »Rebellen... verfluchte Kossuth—Hunde... Lumpen... Betyaren... Hund-Nation...« Damjanich kérdőleg tekintett az altábornagyra, de ez minden magyarázat nélkül csak tovább káromkodott. A szobában több tiszt is volt, s bár ezek közül többen rosszállták a gyalázó kifejezéseket, egyik sem mert szót emelni. Hősünk azonban nem hallgathatta tovább, fölfort benne a düh, megfeledkezett arról, hogy parancsnokával áll szemben s indulatosan fölugrott íróasztala mellől.

— Tábornok úr! én magyar ember vagyok, s nem tűrhetem, hogy jelenlétemben gyalázza nemzetemet és annak legjobb fiait!...

Haynau egy percére meghökkent az indulatban égő óriástól, de a másik pillanatban már gúnyosra változott az arca, s csípősen így szólott:

A levelet Klauzál április 5-én azzal a megjegyzéssel továbbította a miniszterelnöknek, hogy „tartalma követeli, hogy e tekintetben némi utántudakozódás történjék. Ha igazak ezek, hátunk megett perfide dolgoznak.”¹⁶

Haynau és Damjanich szóváltásáról a sajtó is beszámolt. A *Pesti Hírlap* „Vidéki mozgalmak” c. rovatában jelent meg egy Temesvárról, április 6-án keltezett tudósítás, mely szerint „...Damjanich századost, mert egy német generális irányában ótalom alá vevé a magyar nemzeti becsületet, tőlünk és ifjú nejétől 48 óra alatti távozásra kényszeríték. Ajánljuk őt, a különben is bátor férfit s kitűnő katonát, a lélekben magyart a minisztérium igazságos figyelmébe”.¹⁷

Az általános felháborodást előidéző esettel természetesen a minisztertanács is foglalkozott. Az április 16-i ülésen tárgyalták meg Damjanich ügyét, s utasították a temesi főhadparancsnokságot, hogy „Damjanichot a Rukavina ezredtől Olaszországból tüstént visszahívassa”.¹⁸ Batthyány a nyomaték kedvéért tudatta ezt Esterházy külügyminiszterrel is, mivel a Damjanich elleni tábornoki bosszú a Magyarországon állomásozó cs.kir. hadsereg nem magyar származású tisztjeinek és legénységének megbízhatatlanságát, ellenséges érzületét és magatartását igazolta, továbbá a kormánynak a magyar kiállítású ezredek mihamarabbi hazahozatalára irányuló szándékát támasztotta alá.¹⁹ Megbízható tisztekre ugyanis a kormánynak nagy számban volt szüksége, főképp a nemzetiségi mozgalmak lecsillapítása, fékentartása érdekében. Vukovics április végén írt jelentésében a „bánsági határvidékre” ismételten Damjanichot ajánlotta Szemere belügyminiszter figyelmébe: „1-ör a határvidékre, de értem az úgynevezett bánsági határvidéket, mert a többire tájékozásum nem terjed.

Első helyen áll: Damjanich kapitány, kit eddigi ajánlataimról már ismersz. Őt őrnagynak kellene oda küldeni, mert hason minőségbeni áttételt nem tudom elfogadna-é. Teljesen biztos ember, tiszta magyar érzetű. Görög nem egyesült vallású, de társalgási s családi nyelve a magyar. Egyébiránt a rác és oláh nyelveket tökéletesen tudván, e népségbeli katonaságnál nagy tekintélye van, melyet azért is

---

— Nos, hát ön mióta lett magyar?!

— Azóta, tábornok úr, amióta föl tudom fogni, hogy aki Magyarországon született, az magyar állampolgár, s köteles Magyarországot hazájának tekinteni, s annak bármily állásban legyen is, törvényes jogait védelmezni!

Haynau sarkon fordult, de nemsokára parancsot küldött Damjanichnak, hogy este hat órakor induljon Olaszországba, ahol ezrede az ellenség előtt áll”. HAMVAY ÖDÖN: Damjanich János élete története és szemelvények nejehez intézett leveleiből. Bp. 1904. 19—20. Ld. még REMELLAY GUSZTÁV írását, Alkotmányos Nagy Naptár, 1862. 91—92.; Vukovics Sebő Emlékiratai Magyarországon való bűjdosása és száműzetésének idejéből. S. a. r. BESSENEYI FERENCZ. Bp. 1894. 193—194.

¹⁶ Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc — Batthyány Lajos 1848. április 5. OL H 2. Miszterelnökség 1848:37.

¹⁷ Pesti Hírlap, 1848. április 15. 335.

¹⁸ OL H 5. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. Közli KLÖM XII. 37.; F. Kiss 24.

¹⁹ Batthyány Lajos — Esterházy Pál 1848. április 16. OL H 7. Ksz/ált. 1848:8.

bír, mert katonai erélyre s dologértésre nézve kitűnő helyet foglal el társai között.”²⁰

Minden valószínűség szerint Vukovics jelentésének hatására született Kossuthnak az az április 24-i átirata, amelyben többek között a megbízható Damjanich Jánost is főtiszti állásra ajánlotta „a honvédelem ügyének minél hűbb kezekre bízhatása végett”.²¹ Az időközben délvidéki királyi biztossá kinevezett Vukovics Sebő még május utolsó napjaiban is Damjanich mielőbbi megbízását sürgette: „Haynau generális már elment Temesvárról. Három hónapi szabadsággal, de remélem, vissza sem jön. Csak Damjanichot kapnók vissza. Kiss ezredes mellett felette hasznos volna, — kettejük által biztosítva volna a katonaság hangulata. Damjanich a határvidékre is hatna.”²²

Az Itáliába, ezredének törzséhez vezényelt Damjanich kezdetben mit sem tudhatott a személye körül zajló eseményekről. Mint fiatal házasember, sűrűn írta forró hangú szerelmes leveleit „imádott” Emíliajának, s tevékenyen részt vett a cs. kir. hadsereg „olasz felkelők” ellen folytatott hadműveleteiben. A függetlenségükért küzdő olaszokban ő sem a szövetségest (a potenciális szövetségest), hanem a monarchia egységét veszélyeztető ellenséget látta. „Négy nap előtt meleg napunk volt; — csapataink spártaiak, a tisztelet és szeretet legfőbb hadurunk, mindnyájunk atyja, befolyásolják őket. Csak egy Isten kelthet az emberekben nagyobb bizalmat, mint ő. Amint megpillantják a csapatok, vivátok- és éljenektől megrezdül a lég, és a harcosok, kik közül némelyek már a golyóval is megismerkedtek, tolakodnak, hogy megcsókolhassák a kezét.

Olyan jelenetek történnék, melyeknek minden katona keblét a legörömteljesebb érzelmekkel kell megtölteniök.” — írta feleségének május 10-én a 6-i santa luciai ütközetről.²³ Egy nappal később így folytatta: „Két nap óta a táborban vagyunk Verona előtt, anélkül, hogy az ellenség nyugtalanítana bennünket, úgy látszik, hogy a 6-án kapott lecke óta egy kissé megfélémedtek. Nemsokára ismét megkezdődik a harc, és akkor reméljük, hogy Isten segítségével becsülettel fogadhatjuk őket. Mindenki a legfeszültebben várja a találkozást, mert mi égünk a türelmetlenségtől, hogy a szardíniai árulókat a megérdemelt büntetésben

---

²⁰ Vukovics Sebő — Szemere Bertalan 1848. április 22. OL H 9. Belügyminisztérium, elnöki iratok, 1848:25.; Közli DEÁK IMRE: Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében. Lugos, 1931. 18.

²¹ OL H 92. ONöHt iktatókönyve 1848:1142.

²² Vukovics Sebő — Szemere Bertalan 1848. május 31. A levél eredetije sajnos elveszett, közli DEÁK IMRE: Adatok... 70.; Vukovics emlékirataiban megemlíti azt is, hogy „a főhadi kormányzók a Haynau ellen elébe terjesztett panaszokra azzal szokott válaszolni, miképpen azon tábornok hóbortossága közönségesen tudva van, s szájjaskodásai megvetést érdemelnek”. Vukovics Sebő emlékiratai... 194.

²³ Damjanich levelei nejéhez. Bevezette és fordította HAMVAY ÖDÖN. Bp. 1910. (a továbbiakban HAMVAY) 31.

részesítsük”.²⁴ Május 16-án Mészáros ezredes, a kinevezett magyar hadügyminiszter elutazásáról tudósít: „Hadügyminiszterünk, Mészáros ezredes, a tegnapi postával Bécsen át elutazott Pestre. Valóban meghatottan váltam el tőle; mindenki, de különösen derék ezrede gyászolja ennek a kiváló embernek a távozását. Mint barát, igen rokonszenves elöttem.”²⁵ Minden valószínűség szerint ekkor, május közepe táján értesülhetett a kormánynak azon szándékáról, hogy őt sürgősen haza akarják rendelni Magyarországra, s a szerveződő magyar haderőben számítnak tevékeny közreműködésére, katonai tapasztalataira.

Elképzelhető, hogy magától Mészárostól kapta az erre vonatkozó híreket. Erre utal május 27-i levelének egyik kitétele: „Mihelyt megjön a miniszter rendelete, rögtön jövök. Mert ha Isten megsegíti hazámat, hasznos tagja remélek lenni.”²⁶ Június 3-án már türelmetlenül érdeklődik: „Mi történt visszahívásom érdekében? Amint megérkezik, rögtön jövök.”²⁷ Június 21-én, immár Pestről, a következőket írja feleségének: „Tegnap éjjel 12 órakor megérkeztem ide, és ma legelőször a hadügyminiszter, azután Batthyány miniszterelnökhöz és így valamennyihez (a minisztérium tagjaihoz) elmentem, kivéve Kossuthot és Szemerét, akik nem voltak odahaza. Fogadtatásom elragadóan szívélyes és lélekemelő volt. Sok dicséretben és kitüntetésben részesültem, és megtudtam, hogy valami más rendeltetésem lesz, mint az őrnagyság a nemzetőrségben. Röviden, Batthyány igen szívélyes volt, le kellett ülnöm, és meglehetősen sokáig időztem ennél a kiváló embernél.”²⁸

Damjanich távollétében a kormány megtette a szükséges intézkedéseket a hazaküldetés érdekében, de ennek részleteire — a már említett április 16-i minisztertanácsi határozaton kívül — nem áll rendelkezésünkre más forrás. Az azonban bizonyítható, hogy megérkezéséig nem kapott semmilyen konkrét megbízást, viszont egy nappal a Batthyánynál és a minisztérium tagjainál tett bemutatkozó látogatása után a miniszterelnök már kiadta a rendeletet, melynek értelmében „Ő fensége cs.kir. örökös főherceg István nádor és királyi helytartó *utólagos jóváhagyásának reménysége alatt* a honvéd 3. zászlóaljhoz Szegedre őrnagy és parancsnokul Damjanich János 61. szerezdi századost ezennel nevezem ki”.²⁹ A rendelet időzítésével minden kétséget kizáróan igazolhatjuk, hogy Damjanich június 8-i kinevezésére — a többi zászlóaljparancsokkal együtt — csak

---

²⁴ HAMVAY 33.

²⁵ HAMVAY 35. Mészáros Lázár egyébként az 5. (Radetzky) huszárezred parancsnoka volt hadügyminiszteri kinevezése előtt.

²⁶ HAMVAY 38.

²⁷ HAMVAY 39—40.

²⁸ HAMVAY 46.

²⁹ OL H 3. HNI 1848:792.; Ld. még OL H 3. HNI 1848:548—549.

azért nem került sor, mert ezzel is az itáliai frontról való hazatérését akarták megkönnyíteni.

A zászlóaljparancsnoki és honvéd őrnagy kinevezés természetesen azt is jelentette, hogy Damjanichot át kellett helyezni a cs.kir. seregek állományából a nemzetőrséghez (honvédséghez). Ezért négy nappal Batthyány rendeletének kiadása után a miniszterelnök felkérte a hadügyminisztert, hogy „a nemzetőrség és honvédszászlóaljnál következő egyének ő fensége a nádor jóváhagyása reményében tisztai állomásokra kinevezettek, kiknek illető ezredjőktől ide áttételét a kitett nappal, melyen illetményök amott szüntettetik a nemzetőrségnél pedig kezdetét veszi, a hadügyminisztérium elintézni sziveskedjék”.³⁰ A hadügyminisztérium a budai főhadparancsnokságot utasította, hogy Damjanichnak (és Grossinger Károly 33. seregrei századosnak, akit a nagyszombati nemzetőr zászlóaljhoz neveztek ki) „illető ezredjőktől való áttételét...eszközölni s elintézni sziveskedjék”.³¹

Batthyány kinevező rendeletében ismételtelen szerepelt a nádor utólagos jóváhagyásának reménye. A miniszterelnök július 3-án ismertette István főherceggel a távollétében „sürgetőlegesen kényszerített” ideiglenes kinevezéseket, egyben „ünnepélyes megerősítés végett” előterjesztette — többek között — Damjanichot is. A nádor július 4-én írta alá a rendeletet, melynek értelmében „miniszterelnök előterjesztésére, általa a honvédsereg zászlóaljaihoz, úgy a rendes nemzetőrsereghez távollétemben tett ideiglenes kinevezéseket, nevezetesen: ... a 3-hoz őrnagy és parancsnokul Damjanich János 61. sz. gyalog seregrei századosnak történt kinevezését ezennel helybenhagyom s megerősítem”.³²

Ismertettük már István nádor aggályait a honvédszászlóaljak szervezéséről, és az élükre állított parancsnokok megbízásáról. Láttuk, hogy a parancsnokokat az általa történő megerősítés után felterjesztette az uralkodóhoz utólagos jóváhagyásra. Damjanich esetében az uralkodói megerősítést Baldacci Manó, az Országos Nemzetőrseregi Haditanács elnöke kezdeményezte. Baldacci július 11-én kérte fel Mészáros hadügyminisztert, hogy „e kinevezést legfelsőbb megerősítés végett urunk királyunk ő felségének legmagasabb személye körüli külügyminiszter, herceg Esterházy Pál által felterjesztetni méltóztassék”.³³ A hadügyminiszter három nappal később írt a nádornak, hogy „a királyi megerősítést kegyelmesen

---

³⁰ Miniszterelnök — A hadügyminisztériumnak 1848. június 26. OL H 3. HNI 1848:563., OL H 75. HM/b 1848:1013.

³¹ OL H 75. HM/k 1848:716. és 760.

³² Batthyány előterjesztése és a nádor megerősítő rendelete OL H 3. HNI 1848:606.

³³ Az Országos Haditanács elnöke — Hadügyminiszter úrnak: 1848. július 11. OL H 75. HM/b 1848:3403.

kieszközleni méltóztaték”.³⁴ A nádor egy, hét múlva, a külügyminisztériumon keresztül terjesztette elő Damjanichot V. Ferdinándnak:

„Felsőged magyar hadügyminisztere idezárt előterjesztésénél fogva kéri, miszerint Damjanich János részére, kit a dolog sürgetős volta tekintetéből császári királyi felsőged utólagos jóváhagyásának reménye alatt a szerb lázadók ellen kiindult 3. honvédszászlóalj őrnagyává kineveztem, a kegyelmes királyi megerősítést eszközleném ki.

Bátorkodom ennél fogva cs.kir. felsőgednek hódolattal esedezni, miszerint az említett őrnagy ebbeli kineveztetését legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatnék.

Egyébiránt magas kegyeibe és cs.kir. kegyelmébe magamat mély tisztelettel ajánlom, cs. kir. felsőgednek legalázatosabb örök híve:

ISTVÁN NÁDOR k. helytartó”³⁵

A Damjanich kinevezésének utólagos uralkodói jóváhagyására irányuló kérelem újabb indulatokat gerjesztett Bécsben. Az osztrák minisztérium tagjai már eddig is többször nehezményezték, hogy a szerveződő magyar nemzetőr- és honvédszászlóaljokhoz a cs. kir. seregek állományából nevezik ki a tiszteket, s erről előzetesen nem tárgyalnak Béccsel. „Kívánatos lenne, ha a királyi magyar hadügyminiszter a törzstisztek kinevezéséről a cs. kir. osztrák hadügyminiszterrel előbb megegyezésre jutna.” — hangsúlyozta Wessenberg miniszterelnök július 28-án.³⁶ A bécsi kabinet fenntartásai ellenére az uralkodó augusztus 9-én megerősítette Damjanich kinevezését amiről Pulszky Ferenc külügyminisztériumi álladalmi titkár 14-én értesítette a hadügyminisztériumot.³⁷ Mészáros Lázár augusztus 19-én tudatta ezt a budai, pétervárad, zágrábi, temesvári és nagyszébeni főhadparancsnokságokkal, s ezzel a kinevezés formálisan is befejezetté vált: „Ő cs. kir. felsőged koronás királyunk Salzburgban augusztus 9-én kelt legfelsőbb határozata folytán *Damjanich János Rukavina ezredbeli százados a nemzeti honvédsereg 3. zászlóalja őrnagyának legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott*. Miről a főhadparancsnokságot közhírré tétel végett ezennel értesítem”.³⁸

Damjanich őrnagy június 22-én vagy június 23-án indult el Pestről Szegedre, hogy zászlóaljának élére álljon. A 3. honvédszászlóaljat azonban felsőbb utasítás nélkül Csuha Antal őrnagy, akit a hadügyminiszter június 12-én azzal a feladattal küldött Szegedre, hogy ott vegye át a nemzetőrség feletti felügyeletet, s szervezze meg a város védelmét, június 21-én a sajkás lázadás, a várható szerb támadás

³⁴ OL H 75. HM/k 1848:1289.

³⁵ OL H 6. Ksz/el. 1848:734., OL N 31. Nádori lt. 1848:1848.

³⁶ Lásd erre F. KISS ERZSÉBET: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Bp. 1987. 322–323.

³⁷ Pulszky Ferenc — Magyarország hadügyminiszterének 1848. augusztus 14. OL H 6. Ksz/el. 1848:921., OL H 75. HM általános iratok 1848:4966. Ez utóbbi mellett van a kinevezés V. Ferdinánd által aláírt példánya.

³⁸ OL H 75. HM általános iratok 1848:4966.

hírére gőzhajóval az óbecsei táborba szállíttatta.³⁹ Damjanich tehát csak Óbecsén találkozhatott először honvédekkel, hogy pontosan melyik napon, az a rendelkezésünkre álló forrásokból nem deríthető ki, de 27-én már innen írt levelet feleségének.⁴⁰ Zászlóalját katasztrófális állapotban találta. Június 21-én ugyanis úgy vezényelték el a honvédeket Szegedről, hogy nem volt fegyverük — a szegedi németőröktől kaptak kölcsön puskákat —, s ruházatuk, felszerelésük is felettébb hiányos volt.⁴¹ Az Innsbruckból hazatérő miniszterelnök értesülve az esetről június 29-én utasította a hadügyminisztert, hogy a 3. honvédzászlóaljat sürgősen szállítsák vissza Szegedre, s csak kellő felszerelés és kiképzés birtokában indítsák a táborba.⁴² Az egység ennek ellenére nem került vissza alakulási helyére, ugyanis a szerbek ellen összpontosított haderő főparancsnoka, Bechtold altábornagy elégedetten nyilatkozott szolgálati készségükről, így Batthyány július 15-én jóváhagyta a honvédek óbecsei táborozását.⁴³

Damjanich a cs.kir. hadseregben tanult és megszokott módszerességgel látott hozzá honvédek kiképzéséhez és a fegyelem megszilárdításához. A zavartalan felkészülés és ellátás érdekében június 28-án egy „járandósági tervezetet” nyújtott be az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz, amelyben, hogy a „zászlóalj pénzzeli ellátása akadozás nélkül történhessen”, 40 napra előre kérte a szükséges összeg pénztárába történő átutalását.⁴⁴ Június 29-én Gorove Antal Bihar vármegye aljegyzőjét, Gosztonyi István ugyanazon megye esküdtjét és Szabó János Csanád vármegye szolgabíráját kérte zászlóaljához hadnagyoknak kinevezni, „annál is inkább, mivel említettek ezen zavaros időkben hazájuk iránti szeretetből hivatalaikat odahagyva, a többi valóban lelkes, és dicséretre méltó zászlóaljam egyénei közül elhatározott, példás, becsületes szorgalmuk és eréllyel párosult pontos jártasságuk által magokat különösen kitüntették”.⁴⁵ Július 5-én zászlóalja fegyelmi helyzetéről számolt be, s javaslatot tett az engedetlen honvédek eltávolítására:

„A veszedelmes engedetlenség, vakmerő ellenszegülés a feljebbvalók parancsai iránt napról napra mutatja magát a zászlóaljnál; azonkívül történnek

---

³⁹ Csuha beszámolóját a zászlóalj helyzetéről és a kiindulás körülményeiről ld. V. WALDAPFEL ESZTER: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. Bp. 1952. 121—125.

⁴⁰ HAMVAY 47—49.

⁴¹ A 3. honvédzászlóalj szervezésére, felszerelésének körülményeire ld. URBÁN ALADÁR: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973. 256—257., 301., 319—321.

⁴² OL H 75. HM/b 1848:2070.; OL H 3. HNI iktatókönyve 1848:589.

⁴³ Bechtold altábornagy jelentésére ld. OL H 75. HM/b iktatókönyve 1848:3342.; a zászlóalj táborban maradásának engedélyezésére ld. OL H 3. HNI 1848:645., OL H 75. HM/b 1848:3516.

⁴⁴ OL H 94. Országos Nemzetőrségi Haditanács, nem iktatott iratok, 2. doboz, a 3. zászlóaljra vonatkozó iratok (a továbbiakban H 94. ONöHt 3. zlj.)

⁴⁵ OL H 92. ONöHt 1848:1284.

lopások és részegség napirenden van. Ezen nagy katonai bűnöket, melyeket kiszolgált katonák követnek el, s ha véletlenül egyik vagy másik fiatal nemzetőr egy oly hibába esik, csak azok társaságának köszönheti; fly, a 61. magyar ezredben kiszolgált katona létezik, aki alólírt századjában volt, s rablást, s lopást, részegséget és szökést annyiszor követett el, hogy biztosan mondhatom, mintegy kétezer botot kapott, s több ízben vesszőt is futott; hogy fly emberek a zászlóaljnak csak gyalázatára vannak, könnyen fogható, de még következő okokból nem is oda való: jelesen, egy nevelt s nemeslelkű honfinak szomorúságára de fájdalomra is esik azon alacsonyítást érezni, hogy egy oly, minden mocsokkal bepiszkolt emberrel egy sorban kelletik állnia; továbbá a földművelő családokból besorozott fiatal egyénekre az fly megromlottak társasága a legnagyobb veszedelmet és aljasodást árasztják; eddig is vagy tíz eset történt, melyek a legnagyobb katonai fenyítéket érdemlik, melyeket eddig áristommal és vassal büntettem; most is kényszerítve látom magamat két bűjtogatót és lázftót a szegedi börtönbe törvényes vizsgálat végett küldeni.

Ezen okoknál fogva bátorkodom a Haditanácsot mély tisztelettel rendelések tételére felkérni, hogy az oly egyéneket, kik rossz viseletük miatt nem érdemlik, hogy a honvédszászló alatt szolgáljanak, onnét csapassanak el, vagy pedig a sorosztályba tétessenek által, ahol szigorúbb s keményebb bánás mellett kötelességek teljesítésére jobban szoríthatók.⁴⁶

Baldacci ezredes július 9-én válaszolt Damjanich javaslatára. Utasította az őrnagyot, hogy a nagyobb bűnösöket a szegedi dolgozó házba kísértesse, hogy ott az állománynak okozott kárt s költséget közmunkára szorítással megtérítsék, „...A kisebb kategóriájú, de szinte gyakori kihágásaikról ismeretes egyéneknek a sorkatonasághoz áttétele s illetőleg azoknak mindjárti átvétele a jelen haditanácsi felhatalmazásnál fogva a legközelebbi toborzási helyen eszközzendő, s arról a toborzást eszközzendő főtiszt hivatalosan tudósítandó”.⁴⁷ A hadügyminiszter azonban nem hagyta jóvá a haditanács elnökének döntését. Július 12-i átiratában tudatta Baldaccival, „miszerint helybenhagyom ugyan, hogy azon egyének, kiknek javulásukhoz semmi remény nem lehet a szegedi dolgozó házba elzárassanak, mindazáltal, hogy a kisebb fokozatú bűnösök, kiknek javulásuk még reménylhető, azonnal a sorkatonasághoz beosztassanak célszerűnek nem tartom”.⁴⁸ A július 18-i utasítás Damjanichnak már ebben a szellemben készült, azzal kiegészítve, hogy a kisebb kihágásokat elkövető bűnösöket a zászlóaljparancsnok a „hatalmában álló fegyvi úton most jelenleg is, ha szükségesnek látja, büntesse meg, s ha a fegyvi büntetésnek jövőre sem lenne sikere, az illetőket a legközelebb fekvő ezred, vagy

---

⁴⁶ OL H 92. ONöHt 1848:1376.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ OL H 92. ONöHt 1848:1607.

pedig őrtelep (garnison) haditörvénytörvényseke elibe állítsa, hogy ott elítélve elkövetett merényeikért lakoljanak”.⁴⁹

Az utasítás szerint Damjanich augusztus 2-án levélben kereste meg Szeged város tanácsát, s hivatkozva a haditanács rendeletére kérte, „hogy az itteni zászlóaljamból elküldött érdemetlen egyént sziveskedjék átvenni, és azokat a fenn említett parancs értelmében dologra kényszeríteni, míglén ő általok az állománynak okozott kárt munkájok által kipótolják”.⁵⁰ A városi tanács augusztus 3-i ülésén tárgyalta a kérést. Kijelentették ugyan, hogy „legfőbb kötelességének ösmeri e tanács valamint mindenkor, úgy a haza jelen kétes perceiben is mindent elkövetni, ami csak annak megmentését és a jó rend további fennmaradását igénybe veszi”, mindazonáltal kifogásolják, hogy minden előzetes tudósítás nélkül „e város közdolgozó házába 118 egyén közmunkára nyakra-főre küldetik, e városnak közdolgozó háza pedig még csak tulajdon gonosztévői számára sem lenne”. A város börtöneiben sincs hely a fenytettek számára, s a szegedi várparancsnokság sem akarja őket átvenni, ezért a tanács „nem intézkedhet másképp, minthogy a fenyttek alá esett s ide áttett honvédeket a helybeli hadfogadó kormányknak...a sorkatonaságba való besorozás végett általadja”.⁵¹ Erről értesítették Szemere Bertalan belügyminisztert is, oly kérelemmel, „hogy a netalán be nem sorozandó egyének eránt — minthogy ezek városi őrizet alatt e város költségén nem tartathatnának — intézkedni méltóztassék”.⁵² A határozatról Damjanichot is tudósították, s felszólították, „hogy előleges értekezés nélkül többé ilyen küldeményeket ne tegyen, mert kéntelenek leszünk visszaküldeni, valamint most is úgy történend, ha helyet számukra nem találndunk”.⁵³ A fenytettek ügye ezzel még nem oldódott meg. Korda János a város térparancsnoka augusztus 22-én a miniszterelnöknek is írt ügyükben, s a tanács által felsorolt érvek megisméltése mellett javasolta, hogy a honvédeket vagy küldjék vissza zászlóaljjukhoz, vagy — ha alkalmatlanok a szolgálatra — engedjék őket haza.⁵⁴ A haditanács szeptember 22-én végülis úgy rendelkezett, hogy a kétes jellemű egyéneket kellő őrizet alatt szállítsák fel Pestre. Korda szeptember 25-én megkönnyebbülten jelentette Baldacci ezredesnek, hogy a kapott utasítás szerint „holnapi napon kocsikon” biztos kísérettel útnak indítják a „kérdéses...honvédeket”.⁵⁵

---

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Csongrád megye levéltára, Szeged városi levéltár (a továbbiakban Csm lt., Szeged) Tanácsülési okiratok 1848:3387.

⁵¹ Csm lt., Szeged Tanácsülési jegyzőkönyvek 1848:3387.

⁵² Uo.

⁵³ Vadász Manó polgármester — Damjanich János 1848. augusztus 3. Csm lt., Szeged 1848/49. évi nem iktatott iratok.

⁵⁴ OL H 92. ONöHt 1848:3129.

⁵⁵ OL H 92. ONöHt 1848:4476.; Csm lt., Szeged Tanácsülési jegyzőkönyvek 1848:2349/3761.

Damjanich nem csak a kétes jelleműeket szándékozott eltávolítani zászlóaljától, hanem azon külföldi származású honvédeket is, „kikben szembeszökőleg feltűnik, hogy nem azon elhatározott lelkesedéssel ragaszkodnak a zászlóaljhoz, minővel egy honvédnek illik és kell.” Ezért arra kérte a haditanácsot, „hogy ilyen, a hazai érdekekhez nem símuló, s a nemzet iránt rokonszenvet nem tanusító, nyelv és honi érzelem birtokában nem lévő s mégis bevett honvédeket a zászlóaljuktól, ahová különben sem valók, eltávolíttatni, vagy a sorkatonasághoz által tétetni méltóztassék”.⁵⁶ A haditanács július 17-i válaszában azon honvédek névjegyzékének beküldésére szólította fel, akiket el kíván távolítani zászlóaljától.⁵⁷

Damjanich következetes vasszigora ellen a szervezés és kiképzés heteiben többen is tiltakoztak a honvédek közül. Egyesek kifejezetten árulót láttak benne, s megfogadták, hogy a legközelebbi csatában golyót röpfítenek parancsnokukba. Szállása előtt gyakran felhangzott a fenyegető kiáltás: „Vesszen az áruló!” Az elégedetlen katonák végül küldöttséget menesztettek őrnagyukhoz, hogy a zászlóalj nevében távozásra szólítsák fel. Damjanich válasza — a két küldött számára különösen — emlékezetes maradt. Az egyik „olyan nyaklevest kapott, hogy csak lehanyatlott”, a másik okulva társa balsorsán, „jobbnak találta rögtön sarkon fordulni és megretírálni, de mielőtt kiért volna, olyan rúgást kapott, hogy fejével nekibukott a tornác falának”.⁵⁸ A válasz nem győzte meg a zászlóalj legénységét parancsnokuk hazafiságáról, s augusztus elején már a sajtó is beszámolt Damjanich és honvédeinek áldatlan viszonyáról: „A napokban négy önkéntes nemzetőr aláírásával egy levél érkezett ide a táborból, mely nagy szenzációt okozott; panasz, keserű panasz emeltetik abban Damjanich őrnagy és az orvosok ellen általában; a levél szerint ezek a legdurvábban bánnak az önkéntesekkel, az orvos, ha egyik másik önkéntes által segítségre fölhevítik azt feleli: »Most nem lehet, ne kiabálj, ha önkéntes lettél, dögölj!« Damjanich őrnagy pedig így rivalgott egy a sorból kilépett, és hazamenni akaró betegre: »Hát miért lettél önkéntes, nem tudtad, hogy döglened kell? Mars helyre!« A levél végszavai ezek: »Ha igazi állapotunkat tudni akarják, képzeljék a legrosszabbat.« A nemzet érdekében van az ilyen visszaélést nem tűrni, az önkéntes sereg soraiban számos fiatalember van, kit nem a szükség vitt oda, ki nem azért fogott fegyvert, hogy a 8 krajcárból élhessen, hanem kibontakozott a kényelem lágy karjaiból azért, hogy életét és vérének a haza békéjének és egységének áldozatul hozza, és uraim, ezeket becsülni kell, tiszteletben kell tartani azon hazafiúi érzést, mely őket a csatátra vitte...”.⁵⁹

---

⁵⁶ Damjanich János — Az Országos Haditanácsnak 1848. július 8. OL H 92. ONöHt 1848:1651.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Damjanich és honvédei viszonyára ld. HEGYESI MÁRTON: Az 1848—49-iki harmadik honvédezászlóalj története. Bp. 1898. (a továbbiakban HEGYESI) 36—38.

⁵⁹ Közlöny, 1848. augusztus 3. 258.

A tudósításban megfogalmazott hazafiságra és önkéntességre vonatkozó szép szövegek 1848-ban a hadseregszervezés legfőbb gondját jelentették. A nemzetőr és hovárdzászlóaljakra önként beállt katonák ugyanis nehezen viselték el a kemény katonai fegyelmet, a kiképzés gyakran értelmetlennek látszó megpróbáltatásait. Fegyelem, rend és kellő szakmai gyakorlat nélkül azonban mit sem ért a lángoló hazaszeretet, az önkéntesség elve, főként az osztrák hadsereg ezredeivel szemben. Damjanich zászlóaljából ütőképes katonai egységet akart formálni, ezért volt gyakran kérlelhetetlen a fegyver- és menetgyakorlatok során. Damjanich és honvédei elmérgesedni látszó viszonyának kivizsgálására és feloldására a Délvidéken tartózkodó Mészáros hadügyminiszter vállalkozott. Óbecsén fogadta a zászlóalj köldöttségét, s a panaszok meghallgatása után személyesen vállalt kezességet az általa jól ismert és becsült honvéd őrnagyért.⁶⁰ A honvédek bizalmát parancsnokuk iránt azonban nem a miniszteri válasz alapozta meg, hanem Damjanichnak az elkövetkező ütközetekben tanusított személyes bátorsága, szakértelme, s a katonáiért mindig s minden körülmények között kiálló magatartása.

Júliusban tovább folyt a zászlóalj felszerelése és kiképzése. Egy július 11-i kimutatás szerint az 1146 fős egységnél azonban még mindig hiányzott 732 sapka, 120 nyári nadrág, 626 nadrágszj. 111 kabát, 199 pár csizma, 911 ing és gatyá és 566 kenyeres tarisznya. Damjanich ezért felkérte a szegedi tanácsot, hogy a hiányzó ruházati cikkeket mielőbb küldjék el honvédei számára.

Jelentős eredményként tudósított agyanakkor arról, hogy a temesvári fegyvertárból 1044 csappantyús puskát kapott, így visszashállíthatja Szegedre a kölcsön puskákat és kaszákat.⁶¹ Szeged város tanácsa gyorsan intézkedett, ugyanis Damjanich július 19-i jelentésében már arról tudósítja Baldacci ezredest, hogy „Szeged városából kikapta a zászlóalj minden foszlányöltözetét, de meg kell jegyezni, hogy a zászlóalj most puskával, löporral, bakancssal, inggel, gatyával, nemkülönben nyakravalóval el van látva, kivéven azon tokmány és szuronyszjjakat, és másféle, a teljes előírt fegyveres ellátás darabjait, melyeket a haditanács parancsaiban megjelölt, de eddig még nem küldött”. Beszámol arról is, hogy a zászlóaljához négy kivétellel minden főtiszt megérkezett, azonban a „beoktatást” nem lehet folytatni, mert nyolc napja az egység az „ellenségnek arcot mutat”. A váratlan szerb támadások megelőzése érdekében „a zászlóalj nappal itt helyben, a házakban van beszállásolva, de este a tábori kijelölt helyre megy ki tanyázni”. „A légénység, kivéven egy részét, melyet rossz erkölcsű végett a zászlóalj minden

---

⁶⁰ HEGYESI 39—40.

⁶¹ Damjanich János — Szeged város tanácsa 1848. július 11. Csm lt., Szeged Tanácsai okiratok 1848:1867/3199. Mellette a július 11-i kimutatás a Szegedtől kapott ruházati cikkekről.

századnál kijelölt, és a megérkezett parancs következtében róluk fog rendelkezni, igen jó viseletű.”⁶²

Augusztus végén, az ősz közeledtével ismét a szegedi tanácsot kérte fel, hogy a télre szükséges posztónadrágokat készíttesse el: „Az ősz ideje erős lépésekkel közelgetvén a hideg éjszakákon igenis érezhető. Mindemellett a parancsnokságom alatt lévő zászlóaljам minden éjt szabad ég alatt táborozva töltvén, a hideget az édes hazáért eltűrvén, ámbár ugyan még eddig a tűrését semmibe sem vette, mégis én azokról, mint fiaimról gondot viselvén, szent kötelességemnek tartom, akármi módon őket posztónadrágokkal ellátni. Így tehát szabad kir. Szeged városa tanácsát és lelkes polgárait ezennel a hazafiúi szeretetelnél fogva felszólítottam, vajon nem lennének olyan buzgósággal érettök harcoló honfitársainak egész zászlóaljам számára, azaz mintegy 1060 darab posztónadrág készítését átvenni. Ez alkalommal azt is jónak gondolom megjegyezni, hogy a nemzeti honvédsereg parancsnoksága elfolyt rendelete szerint f. é. augusztustól 701. szám alatt egy nadrágnak varrás legfőbb árát 12 kr. kiszabott. De hogy ha Szeged városa bölcs tanácsa és érdemtelen polgárai azt a nadrágkészítést magára vállalni, és ha lehetséges nem volna azt az említett áron helyreállítani, én kész volnék még többet is fizetni, és segítségökre szegedi kórházban fekvő betegekben 20 szabómesterséget értő egyént kirendelni...”⁶³ A tanács augusztus 28-án tárgyalta Damjanich kérését, s megállapította, hogy „a városi tárnak erején felüli terhelt állapotja végett abbeli kívánatnak elég nem tétethetik”.⁶⁴

Júniusban és júliusban tovább folyt még a toborzás is a zászlóalj számára, így pl. Óbecsén június 22-e és július 10-e között 17 főt vettek fel és osztottak be a századokhoz.⁶⁵ Az aradi és a nagyváradi hadfogadó irodáktól is irányítottak ide újoncokat, akiket a szegedi dologházba küldött „rossz erkölcsűek” helyére soroztak be.

A 3. honvédzászlóalj felszerelése augusztus végére befejeződött. A kiképzésére azonban jellemző, hogy arra az ellenség előtt, a szerbekkel történő állandó csatározások közben került sor. A honvédek már július 14-én, Szenttamás első ostrománál átestek a tűzkeresztségen, ezt követően is állandó készültségben voltak, s a nyár folyamán minden jelentősebb ütközetben részt vettek. Damjanichnak ilyen körülmények között kellett zászlóaljánál a fegyelmet megszilárdítani, s a lelkes, de katonai reglamákat nehezen tűrő önkénteseiből jó harcértékű egységet

---

⁶² Damjanich János — Az Országos Haditanács elnökének 1848. július 19-i OL H 94. ONöHt 3. zlj. Melléte található a zászlóaljhoz kinevezett törzs- és főtisztek névsora, valamint a július 17-ig besorozott honvédek teljes kimutatása, 1146 név.

⁶³ Damjanich János — Szeged város tanácsa 1848. augusztus 26. Csm lt., Szeged Tanácsai okiratok 1848:2152/3637.

⁶⁴ A végzést ld. u.o.

⁶⁵ OL H 94. ONöHt 3. zlj.

kovácsolni. Hogy munkáját eredményesen végezte, azt jól bizonyítja, hogy zászlóalja — a fehér kakastollasok — a szabdságharc egyik legütőképesebb, legnagyobb hírnevet kivívó alakulatává nőtte ki magát. A parancsnok és honvédek viszonya is megváltozott. Beosztottai rajongtak őrnagyukért, s inkább szolgáltak közlegényként az ő keze alatt, mintsem más zászlóaljknál altisztként, vagy tisztként. Damjanich a Délvidéken is igazolta Vukovics Sebő áprilisi jellemzését: „Teljesen biztos ember, tiszta magyar érzetű.”

DIE ERNENNUNG VON JÁNOS DAMJANICH ZUM MAJOR UND
BATAILLONSKOMMANDANTEN, UND SEINE MILITÄRISCHE
ORGANISATIONSTÄTIGKEIT

Von April 1848 brauchte die Batthyány—Regierung eine verlässliche bewaffnete Macht, welche sie sowohl gegen die im Land auftretenden Bauernbewegungen, als auch gegen die Nationalbewegungen immer anwenden konnte. Auf die nicht ungarischen Mannschaft der in Ungarn stationierenden kaiserlich-königlichen Truppen konnte die Regierung nicht rechnen, da sie unter dem Einfluß des österreichischen Ministeriums standen, die meisten Infanterie- und Kavallerieregimenten mit ungarischer Mannschaft aber stationierten in anderen Landen des Reiches. Die von der Mitte März 1848 aufgestellten Nationalbataillonen waren nicht fähig, diese Aufgabe zu erfüllen, und zwar wegen des Mangels an Rüstungen, wegen ihrer schlechten Ausbildung und ihrer Organisationsprinzipien.

Deshalb entschloß sich die ungarische Regierung am 15. Mai, eine freiwillige Wehrmacht aus 10 000 Mann aufzustellen, die zuerst mobile Nationalgarde genannt wurde, nach paar Tagen später aber waren sie als Honvédbataillonen im ganzen Land bekannt. Am 8. Juni ernannte der Palatin und königlicher Statthalter Stephan nach der Vorlegung des Kriegsministers die Kommandanten von 9 Honvédbataillonen, und diese Ernennungen wurden am Ende Juni auch vom Herrscher genehmigt. An die Spitze der 3. Bataillon in Szeged kam noch keinen Kommandanten. Zu diesem Posten war János Damjanich ausersehen, er kämpfte aber in dieser Zeit mit seinem Regiment im italienischen Schlachtfeld.

Seinen Namen machte er überall im Lande bekannt, als er sich in Temesvár gegen den Generalleutnant Haynau kühn widergesetzt hat, als er Ungarn und die Revolution geschmäht hatte. Über diesen Fall berichtete auch die Presse, und die Regierung wurde darüber vom Vizegespan des Komitats Temes, Sebő Vukovics informiert. Mit der Hilfe des Palatins war am Ende Juni zu erreichen, daß Damjanich nach Ungarn heimkehren und zum Bataillonskommandanten ernannt werden konnte.

Damjanich hat das Kommando im Lager bei Óbecse übernommen, und begann mit fester Hand die Freiwilligen auszubilden, die militärische Disziplin zu befestigen. Die Disziplinlosen schickte er nach Szeged, damit sie dort ihre Strafe absessen, aber die Stadt konnte sie nicht unterbringen. Die Ausbildung machte noch schwieriger, daß die Bataillon vor dem Feinde stand, und ständig ins Gefecht mit den serbischen Rebellen kam. Doch wurde diese 3. Bataillon zu einer der tapfersten militärischen Einheiten unseres Freiheitskrieges, und Damjanich schrieb seinen Namen als einer der hervorragendsten Generalen in die ungarische Geschichte ein.

DEÁK ÁGNES

KIT ILLETT ISMERNI NAGYJAINK KÖZÜL ANGLIÁBAN 1861-BEN?

A Nyugat-Európát bejárt reformkori magyar utazók egybehangzó panasza az, mennyire ismeretlen Magyarország, a magyar nyelv és kultúra a kontinens csaknem minden országában. „Röviden sem nem tisztelnek, sem nem szeretnek, sem nem félnek, 's még csak nem is igen biznak bennünk, vagy várnak tőlünk valamit — írja Irinyi József Német-, francia-, és angolországi Uti jegyzetek című művében —, mert hiszen nem is ismernek, vagy legalább félre ismernek.”¹ Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc lényeges változást hozott magával ebben a tekintetben is, hiszen az európai közvélemény figyelmét, ha átmenetileg is, de Magyarország felé irányította. Az országot elhagyni kényszerülő, jelentős létszámú emigráció pedig folyamatosan igyekezett kiterjedt írói, újságróli tevékenység útján is életben tartani ezt a feltámadt érdeklődést. Tették ezt elsősorban politikai hivatástudatból, ugyanakkor a mindennapi megélhetés gondjai is erre sarkallták őket. Ennek köszönhetően az 1850-es években a nagyobb európai nyelvek mindegyikén ugrásszerűen megnőtt a magyar kultúrát, történelmet, a kiemelkedő magyar személyiségeket bemutató írások, önálló kiadványok száma. Különösen erőteljesen jelentkezett ez a folyamat Angliában. A reformkor időszakában egyes hazánkban járt angol utazók útirajzai (Julia Pardoe, John Paget) már betekintést engedtek az angol olvasóközönség számára a magyarországi társadalmi, politikai viszonyokba, az ország történetébe, irodalmi hagyományaiba; történtek már kísérletek ezen irodalom fordítására és népszerűsítésére is (John Bowring). Ennek ellenére Szemere Bertalan útirajzában az 1840-es évek legelején még szomorúan a következőket írja: „Rólunk, alkotványunkról, nyelvünkről, állapotunkról itt *semmit* nem tudnak. Csak a tokaji bor' hírét ismerik, de magát azt sem. Az újabb időben sokan kezdik a földrajzon a Dunát keresgélni; talán így majdcsak ránk akadnak.”² A szabadságharcot követő évtizedben Anglia a magyar emigráció egyik fő központjává vált, és ez a tény nagy mértékben elősegítette a magyar kultúra recepcióját a szigetországban. Ebben a fő szervező erőt Pulszky Ferenc és felesége,

---

¹ IRINYI JÓZSEF: Német-, francia-, és angolországi Uti jegyzetek. Hála, 1846. 2. köt. 318.

² SZEMERE BERTALAN: Utazás külföldön. Budapest, 1840. 2. köt. 210.

illetve a körülöttük kialakult angol — irodalmárokból, politikusokból álló — baráti kör jelentette. A megnövekedett érdeklődést kihasználva jelentek meg fordításban irodalmi munkák, melyeket élénk sajtó visszhang fogadott, ennek történetét az elmúlt évtizedekben az irodalomtörténetírárs részletesen feldolgozta.³

Az angol közvélemény Magyarországgal kapcsolatos ismereteinek bővülése nyomon követhető a korban megjelent enciklopedikus jellegű vállalkozásokban is,⁴ melyek a kor művelt olvasóközönségének standard ismeretanyagot kívántak nyújtani. Ezen vállalkozások egyikére kívánja ez a cikk felhívni a figyelmet a magyar vonatkozású szócikkek keletkezési történetének felvázolásával, tartalmuk áttekintésével. Az enciklopédia, az életrajzi lexikon műfaja a napi aktualitásokon felül emelkedve olyan ismeretek összefoglalására vállalkozik, amelyek már beépültek az általános műveltség anyagába, de legalábbis túléltek az újdonságokra éhes, az új felé irányuló, gyorsan kialakuló és még gyorsabban elhaló napi érdeklődés szintjét. A korabeli összefoglaló munkák vizsgálata megvilágíthatja azt, hogy a magyar emigráció energikus ismeretterjesztő és propagandatevékenysége nyomán a Magyarországról és a magyarságról közvetített ismeretanyag, illetve annak egyes elemei hogyan épültek be a nyugat-európai olvasóközönség műveltségébe.

1861-ben jelent meg az *A Dictionary of Contemporary Biography: A Handbook of the Peerage of Rank, Worth, and Intellect* című kézikönyv Richard Griffin and Company kiadó gondozásában. A kiadóról, Richard Griffinről annyit tudunk, hogy londoni székhellyel működtette kiadóját 1862 augusztusában bekövetkezett haláláig.⁵ Amint azt a kiadvány címe is jelezte, a kötet a kortárs, főként európai és észak-amerikai kiemelkedő személyiségek rövid életrajzát kívánta az olvasóközönség rendelkezésére bocsátani. A kötetben tíz magyar vonatkozású szócikk található: Eötvös József, Görgei Artúr, Joseph Jellačić, Jósika Miklós, Klapka György, Kmety György, Kossuth Lajos, Liszt Ferenc (Franz Liszt), Pulszky Ferenc és Pulszky Ferencné. A felsorolt személyiségek közül azonban „természetesen” a korabeli nyugat-európai közvélemény Liszt esetében egyáltalán nem tartotta számon annak magyar származását, erre a szócikk sem utal semmiféle formában, ezért a továbbiakban mi is csak a másik kilenc személyről a közvélemény felé közvetített képet vizsgáljuk. A British Library Kézirattárának anyagában az Add. 28510—28511 jelzetszám alatt megtalálható a kötet előmunkála-

---

³ Ebben a vonatkozásban Czigány Lóránt, Czigány Magda és Kabdebo Tamás munkásságát kell kiemelnünk. CZIGÁNY LÓRÁNT: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830—1914*. Bp. 1976.; CZIGÁNY, MAGDA: *Hungarian Literature in English Translation published in Great-Britain, 1830—1968*. London, 1969.; KABDEBO, TAMÁS: *Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849—1860*. New York, 1979.

⁴ CZIGÁNY LÓRÁNT: id. mű 105—109., 143.

⁵ BOASE, F.: *Modern English Biography* 6 v. 1892—1921.

tainak kéziratossága, köztük a cikkek korrektúra példányai a lexikonban szereplő személyeknek a kiadóhoz intézett leveleivel együtt. Ez lehetőséget ad számunkra arra, hogy bepillantassunk az információ szerzés, azok szűrésének és reprezentálásának műhelytitkaiba is.

Az első megválaszolásra váró kérdés az lehet, milyen szempontok alapján választotta ki a kiadó a kötetbe bekerülő írókat, politikusokat, katonákat. Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc és Ferencné esetében persze — az angliai emigráció illusztris alakjaiként — nincs szükség külön magyarázatra. Eötvös József irodalmi munkásságának recepciója Angliában *A falu jegyzőjének* 1850-es, Pulszky Ferenc bevezetőjével megjelent kiadásával (*The Village Notary*. London, 1850.) kezdődött. A regény igen kiterjedt, elismerő angliai sajtó visszhangot váltott ki, mely Eötvös nevét széles körben ismertté tette ott.⁶ Jósika Miklós neve sem csengett ismeretlenül az angol olvasóközönség előtt, hiszen már a reformkori angol utazókkal is személyes kapcsolatba került, akik nagyra értékelték irodalmi tevékenységét, és az 1850-es években a magyar irodalomról Angliában megjelent munkákban is találkozunk az ő nevével.⁷ Görgei Artúrnak az emigrációban és Magyarországon egyaránt nagy vitát kiváltó munkája (*Mein Leben und Wirken in Ungarn* 1—2. köt. Leipzig, 1852.) megjelent Angliában is *My Life and Acts in Hungary 1848—49* (London, 1852.) címmel, ahogy arra a róla a szóban forgó lexikonban megjelent szócikk is utalt. Görgei személyét persze az emigráció politikai propaganda tevékenysége is ismertté tette, hiszen politikai legitimációjuk és retorikájuk szerves részét alkotta az „árulás” teóriája: Magyarországot csak Görgei árulása kényszeríthette térdre, külső segítség esetén az ország újra harcba szállhat a Habsburg abszolutizmus ellen. Klapka és Kmety esetében szintén utalhatunk Angliában megjelent munkákra (Klapka: *Memoirs of the War of Independence in Hungary*. London, 1850., Kmety: *Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn*. London, 1853. és *Refutation of some of the principal misstatements in Görgeis Life and Actions in Hungary, in the years 1848 and 1849*. London, é.n., ugyancsak Kmety: *A narrative of the Defence of Kars*. London, 1856.), melyeket a lexikon minden esetben meg is említett, az ő személyük kiválasztásában minden bizonnyal ez a tény játszotta a legnagyobb szerepet. Jellačić esetében viszont más a helyzet, hiszen mögötte nem állt irodalmi munkásság, s a megjelentetett életrajzi ismertető is egyértelműen a magyar szabadságharc történetében játszott szerepét állította középpontba, mégpedig egyértelműen megbélyegző jelzőkkel és minősítésekkel illetve tevékenységét, tehát határozottan magyar szempontú értékelést közvetítve az olvasók felé. A válogatást mindenképpen a magyar politikai emigráció politikai nézeteihez szemléletben közel álló személynek kellett végeznie, ugyanakkor a

---

⁶ CZIGÁNY MAGDA: id. mű 52.

⁷ CZIGÁNY LÓRÁNT: id. mű 90—93., 139.

Pulszkyhoz intézett, a továbbiakban ismertetésre kerülő kiadói levél és a Kossuth szócikk körüli bonyodalmak azt jelzik, hogy nem Pulszky baráti köréből került ki a válogató, illetve a szócikkek frója (írói). Az ő(k) személyére vonatkozóan a rendelkezésre álló levelezési anyag sem nyújt támpontokat. A szócikkek megírásához minden bizonnyal segítséget nyújthatott az Encyclopaedia Britannica 1853 és 1860 között megjelent 8. kiadása, amelyben a Hungary szócikket Szabad Imre alkotta meg.⁸

A kiadó a kötet összeállításában a következő módszert alkalmazta: megíratta a szócikkeket, majd azokat nyomtatott formában egy rövid tájékoztató levél kíséretében eljuttatta az érintett személyiségekhez. A Pulszky Ferenchez intézett, 1859 augusztusában keltezett angol nyelvű levél értesíti őt a tervezett vállalkozásról, mellékeli az általuk a „rendelkezésükre álló anyagok alapján a lehető leghitelesebben összeállított” szócikket, kérve, hogy javítsa ki a hibákat és küldje vissza a javított korrektúra változatot. Mindehhez a levél végén Griffin még nyomtatékosan hozzáfűzte, hogy céljuk sokkal inkább tények és nem értékelések, vélemények közlése.⁹ A British Libraryben őrzött anyag az erre a levélre beérkezett válaszokat és a javított példányokat tartalmazza, amelyek alapján ideális esetben a végleges változat megszületett. A javítások legtöbbször azonosíthatóan a válaszlevél frójától származnak, de a levelekben és a javított korrektúrában található kézírás nem teljes mértékben egyezik. A kiadónak azonban nem sikerült minden esetben az előre kigondolt munkamenethez tartania magát, mutatja ezt a magyar vonatkozású szócikkek története is.

Az eredetileg megtervezett menetrendet leginkább az Eötvös Józsefről, a Jósika Miklósról és a Klapka Györgyről megjelentetett írás esetében tudták érvényesíteni. Érdemes elsőként megvizsgálunk az Eötvös szócikk tervezett, illetve nyomtatásban megjelent változatát és a bizonyára Eötvös által tett kézíratos (túlnyomórészt kihúzásokból álló) javításokat. Az Eötvöshöz eljuttatott cikk vázlat nagyon részletesen és feltűnően jó informáltságra utaló módon ismerteti életpályáját, méghozzá érzelmileg igen átfűtött, patrióta szellemben. Elmeséli például azt a történetet is, miszerint a tizenhárom éves Eötvös még nem beszélt „anyanyelvét”, a magyart, s ezért nevelője (Pruzsinszky József) nemzete leendő áruelőjének nevezte őt, aminek hatására a fiú iskolatársai előtt fogadalmat tett arra, hogy a szabadság és hazája ügyét fogja szolgálni. A korrektúrában fellelhető javítások nem érintették a történet fő vázát, a végső változatban ennek ellenére az teljesen kimaradt, s csak annyit említenek meg, hogy iskolai tanulmányaitól fogva Eötvös anyanyelve tanulmányozásának szentelte magát. Ez a megfogalmazás azonban

---

⁸ Uo. 105.

⁹ „a memoir of yourself compiled as faithfully as possible from the materials at our command”; Richard Griffin levele Pulszky Ferenchez, 1859 augusztus. OSZK Kézirattár Fond VIII/372.

természetesen semlegesíti az eredeti változat nagyon erős patrióta színezetét. Más vonatkozásban is jól érzékelhetően demokrata, republikánus és patrióta értékek jelennek meg a szócikk első változatában. Már a nyelvtanulással kapcsolatos, imént említett történetben is a fogadalom kapcsán a cikk szerzője Eötvös nevelőjétől átplántált republikánus szellemről beszél,¹⁰ ami igen meglepő Eötvöst illetően, hiszen sokkal radikálisabb politikai nézeteket sugall Eötvössel kapcsolatban, mint annak valódi politikai elvei és értékei. Ezt a részt a kéziratban maradt változaton a javító egyértelműen áthúzta. Még világosabban nyomon követhető a depolitizálás folyamata az Eötvös családjának elszegényedését tárgyaló sorokban. Az eredeti változat így szólt: „Még mindig biztosíthatott volna a maga számára hatalmat és vagyont, ha kiegészít Ausztriával, de a hazafi megvetette azt a lehetőséget, hogy hazájának kárára vásároljon magának személyes befolyást. Eötvös hű maradt fiúként tett fogadalmához, és elveinek feláldozása helyett inkább tollával kívánta megélhetését biztosítani.” A kéziratban kihúzták az első mondat második tagmondatát, a végső változat pedig elhagyva minden konkrét utalást Ausztriára, csak a következőt tartalmazza: „Eötvös minden kísértés ellenére hű maradt a nemzeti ügyhöz, és elveinek feláldozása helyett inkább tollával kívánta megélhetését biztosítani.”¹¹

A szócikk olvasása nyomán feltámadhat a gyanú, hogy a szerző egyszerűen kivonatolta Pulszky igen részletes életrajzi bevezetőjét, amelyet *A falu jegyzője* angol kiadásához készített, és jól értesültsége csak ennek köszönhető. Az iskolai fogadalom történetét ugyanis Pulszky is nagy részletességgel idézte; nem találjuk meg ugyanakkor előszavában az elszegényedéssel kapcsolatos hazafias jelszavakat. A szócikk szerzőjének tehát Pulszky előszavától függetlenül is jól kellett ismernie Eötvös életművét, ezt megerősítik az irodalmi munkásságáról frottak is, hiszen Pulszky előszava ezt a témát szinte nem is érinti, a szócikk pedig pontos információkat ad erről nagyon lelkes és érzelmeiktől fűtött formában. Eötvös Griffinhez intézett levelében maga is utal erre, kifejtve, hogy a szócikknek csak egyetlen hibája van, mégpedig az, hogy „irodalmi érdemeim megítélése tekintetében túlságosan kedvező.”¹² Valóban felsőfokban szól a szöveg Eötvös irodalmi alkotásairól, az 1830-as években született Bosszú című drámájának stílusát például

---

¹⁰ „full of republican sentiments imbibed from his tutor”; British Library Kézirattár (a továbbiakban: BL) Add. 28 510 f.32

¹¹ „Power and wealth were indeed still within his grasp, had he chosen to make terms with Austria, but the patriot scorned to purchase personal distinction by the disgrace of his country. Eotvos remained faithful to his boyish vow, and rather than sacrifice his principles, preferred to seek his subsistence in the labours of his pen.” BL Add. 28 510 f.32; „Eotvos, despite of temptation, remained faithful to the national cause, and rather than sacrifice his principles, preferred to seek a subsistence in the labours of his pen.” A Dictionary of Contemporary Biography (a továbbiakban: Dictionary) London, 1861. 153–154.

¹² „L'article...n'a qu'une faute, celle d'être trop favorable en ce qui concerne le jugement de mes mérites littéraires.” Eötvös József levele Richard Griffinhez, 1860. március 2. BL Add. 28510 f.31

csodálatra méltónak ítéli. Ezeket a túlzó retorikai elemeket már a kéziraton javításokat tevő személy, valószínűleg Eötvös maga, is eltávolította a szövegből, a nyomtatott változat pedig még tömörebb, lexikonszerűbb és az eredeti információközlés céljainak még inkább megfelelő formában került az olvasók elé. Az eredeti lelkendező, erős érzelmeket és határozott értékválasztásokat tükröző szövegből a kiadó szándékainak megfelelően egy objektivitásra törekvő, minden személyes elemet lecsiszolt, semleges hangvételű, ugyanakkor az olvasókat hasznos és pontos információkkal ellátó lexikon cikk vált. Egy tekintetben azonban ennek megvoltak a hátrányai is: A szócikk szerzője ugyanis eredetileg minden általa megemlített Eötvös művet ismertetett is néhány sorban, ami jó szolgálatot tehetett volna, hiszen *A falu jegyzőjén* kívül Eötvös munkássága szinte teljesen ismeretlen volt Angliában. Igaz ez *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című munka esetében is, amelynek angliai recepciója — minden bizonnyal elsősorban nyelvi nehézségek következtében — igen erőtlén volt.¹³ A szócikk szerzője kiemelt fontosságot tulajdoníthatott e műnek, mivel Eötvös többi alkotásával összehasonlítva is terjedelmesen foglalkozik vele. A következőket írja: „Eötvös korunkról alkotott véleménye meglepő módon ellentétben áll nagy honfitársunk, Carlyle nézeteivel. Az író utal a transzcendentális iskola gondolkodói által sokat hangoztatott, általános körben elfogadott hamis vádra, és a következőket mondja: «Bár rendszerint a legvaskosabb materializmussal vádolják korunkat, a körülöttünk folyó események nyugodt áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy aligha találni olyan évszázadot, amelyben egész nemzetek inkább hajlanának arra, hogy anyagi jólétük érdekeit bizonyos eszmék megvalósításának alárendeljék.»”¹⁴ A szócikk végső változatából ez a rész is kimaradt, pedig talán szélesebb körben felhívhatta volna a figyelmet Eötvös művére. A szócikk jellemzőit áttekintve összegzőképpen valószínűsíthető, hogy a magyar emigráció egy tagját kérte fel a kiadó Eötvös pályájának összefoglalására.

A kéziratos anyagban fennmaradt Jósika Miklós Griffinhez intézett levele is, amely 1860. március 3-án kelt Brüsszelben. Ebből kitűnik az az Eötvös szócikk adatgazdagságának fényében nagyon is különös tény, hogy Eötvössel ellentétben Jósika esetében a kiadó távolról sem rendelkezhetett sok információval, mivel a

---

¹³ Westminster Review. New Series 7. (1855) 230—231., The Rambler. New Series 4. (1861) 416.; CONCHA GYÓZÓ: B. Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle, 1908. 134—135. kötet, DEÁK ÁGNES: Eötvös József és Lord Acton: találkozás a liberalizmus és a nacionalizmuskritika metszéspontján. Holmi, 1994. 1. sz. 25—36.

¹⁴ „Eotvos's opinion of our age is in singular contrast with the views of our great countryman Carlyle. Referring to the common calumny with which it is assailed by the transcendental school of thinkers, he says, — «Although it is usual to accuse the age of the grossest materialism, a calm consideration of what is going on around us must convince anyone that scarcely a century is to be found in which whole nations have more readily offered up all considerations of their material welfare to the realization of ideas.»” BL Add. 28 510 f.32

levelet eredetileg Jósika szintén Miklós nevű fiához, Pestre intézték, s csak rajta keresztül jutott el az íróhoz. A tervezett szócikk szövege, majd a megjelent változat is tükrözi ezt a tájékozatlanságot: az irodalmi munkásságára vonatkozó megjegyzések nagyon általánosak, általános dicsérő megállapításokat, de nem sok tény tartalmaznak, jellemző módon például egyetlen regény cím megemlékezésére sem került sor. Jósika politikai szerepvállalásáról az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt, illetve emigrációbeli tevékenységéről pedig a szócikk szerzője egyáltalán semmit sem tudott. Jósika levelében csak kisebb módosításokat jelez (az eredeti szövegben például 70 kötetet említettek az író addigi termékeként, ezt ő átjavította 90-re), egyetlen lényegi megjegyzése egybecseng az Eötvös által frottakkal: úgy véli, túlságosan hízelgően nyilatkoznak róla.¹⁵

Nem talált lényegi módosítani valót az eredeti, tömör, összefoglaló jellegű szövegben Klapka György sem. A korrektúra példányon ugyan találhatunk ceruzás betoldásokat, melyek közül egyesek bekerültek a végleges változatba, de nem valószínű, hogy a változtatási javaslatok Klapkától származnának, hiszen ő levelében határozottan azt írja, hogy „nem talált semmi lényeges módosítani vagy hozzátenni valót.”¹⁶

A magyar vonatkozású szócikkek előtörténetét tekintve külön csoportot képez a Görgeiről, illetve a Jellačićről megjelent frás, mivel az ő esetükben nem található semmiféle kézirat anyag. Mivel az érintett személyiségek leveleit és korrektúra példányait nagyon szisztematikusan, alfabetikus rendbe sorolva gyűjtötték egybe, feltételezhető, hogy ezekben az esetekben nem tudtak, illetve nem is szándékoztak közvetlenül kapcsolatba lépni velük. Jellačić 1859. május 19-én bekövetkezett halála önmagában is valószínűtlenné teszi a kapcsolatfelvételt, s a róla megjelent szöveg is határozottan érzékelhető politikai értéktelétől vezetve meglehetősen előnytelen színben tünteti fel őt, áruló magatartásról beszél. Láthatóan nem arra a célra készült a szócikk, hogy azt később maga Jellačić korrigálja.

A magyar emigráció „hivatalos” irányvonalának ismeretében egyáltalán nem lehetett könnyű feladat a Görgeiről szóló cikkely megírása. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy az író tisztában volt a magyar emigráció Kossuth által képviselt fő áramlatának Görgeit árulónak minősítő álláspontjával, de attól óvatosan, nem vállalva a nyílt konfrontációt, de jól érzékelhető módon elhatárolta magát. Ez abban az esetben, ha — mint sejthető — a szócikkek szerzőjét a magyar emigráció soraiban kell keresnünk, igen figyelemreméltó jelenség. A szócikk nem szorítkozik kizárólag tények közlésére, értékelő kitételei azonban meglehetősen mérsékelt hangneműek. Szól Görgei „katonai lángelméjéről”, amelyet azonban

---

¹⁵ Jósika Miklós levele Richard Griffinhez, 1860. március 3. BL Add. 28 510 f.301

¹⁶ „I have not found any thing [!] of importance, to be altered or added.” Klapka György levele Richard Griffinhez, 1860. február 23. BL Add. 28 510 ff. 322—323

személyes ambíciók és ellentétek megbénítottak, nem fogadja el ugyanakkor az árulás teóriáját. Görgei magát igazoló munkájának angol kiadását említve ugyanis időzjelbe teszi az árulás szót, a fegyverletételről pedig megállapítja, hogy arra a „balsors pillanatában” került sor. Szó esik Görgeiről a Klapka-szócikkben is, a szöveg ott is a Görgei és Kossuth körüli tragikus eseményekről beszél, nem bélyegezve meg külön Görgeit.¹⁷ A mérsékelt hangvétel ugyanarra a szerzőre vall. Az olvasó találkozhat Görgei nevével Kmetynek Görgei munkáját bíráló röpiratának említése kapcsán is, itt azonban nem találunk értékelő elemeket.

Természetesen a Kossuth szócikk is tartalmaz hosszú kitételeket Görgei személyére vonatkozóan, mégpedig teljesen más értékelést tár az olvasó elé. A Görgei személyiségéről és szerepéről itt felvázolt kép teljesen megfelel Kossuth nézeteinek: A Kossuth által a magasba emelt Görgeit irigysége arra indította, hogy katonai pártot szervezzen a hadseregen és az országgyűlésen belül Kossuth ellen, mivel a legfőbb hatalomra tört, és ki akart egyezni az osztrákokkal. Ez elvezetett árulásához, a feltétel nélküli fegyverletételhez, aminek díjaként élvezi nyugdíját Klagenfurtban. Ez az indulatos vélemény nyilvánvalóan nem cseng össze a kötet szerkesztőinek, illetve a Görgei szócikk szerzőjének eredeti koncepciójával, az ellentmondást azonban az magyarázza, hogy a későbbiekben ismertetendő körülmények következtében ennek a szócikknek a megírására Pulszkyt kérték fel, aki természetes módon szötte bele a szövegbe a Görgeit élesen elítélő szentenciákat. Úgy tűnik, a kiadó ebben az esetben — talán Kossuth és Pulszky tekintélyétől tartva — nem kívánta eredeti kötet szerkesztési elveit érvényre juttatni. A Görgei-kép kötetbeli ellentmondásossága mindenesetre jól tükrözte és közvetítette az angol közvélemény felé a magyar politikai közvélemény zavarodottságát Görgeinek a szabadságharcban játszott szerepével kapcsolatban.

A szócikkek születését illetően a Kossuth és Kmety pályáját felvázoló frások egy harmadik csoportot alkotnak. Kossuthról is elkészítettett a kiadó egy szócikk változatot, amelyet eljuttattak hozzá. Ő 1860. január 23-i levelében igen indulatosan fordult a kiadóhoz. Kifejti, hogy az életrajzban szinte minden adat, kezdve születési dátumával és apja nevével, teljesen pontatlan (különösen nehezményezi azt a megállapítást, hogy ő III. Napoleonnak javasolta egy magyar légió felállítását), a kevés helyes adat is az időrendet vagy a logikai láncot tekintve rosszul van felfűzve. „Az fró (sajnálom, hogy ezt kell mondanom) — szól ítélete — úgy tűnik, teljes mértékben tudatlan a tényeket és Magyarország intézményeit illetően.” Így azután nem vállalja a korrekció feladatát, mivel, mint írja, ez új

---

¹⁷ „Personal ambition and personal animosities paralysed his military genius, and, in a moment of adverse fortune, he surrendered at discretion to the representative of Russia.”; „in 1852 he published at Leipzig a vindication of his «treason»...”; „...the disastrous events which occurred to Georgēi [!] and Kossuth...”. Dictionary. 184., 228.

szócikk megírását igényelné, s ő nem kíván saját biográfusa lenni. Ezért levelében Pulszky Ferencet, Nagy Pétert (tengerésztiszt, 1849-ben az angliai magyar követség titkára, a londoni emigráció tagja), illetve Csernátony Lajost ajánlja, akik alkalmasak lehetnek életrajzának megírására.¹⁸ Sajnos a kéziratos anyagban nem maradt fenn az eredeti szócikk változat, valószínűleg Kossuth vissza sem küldte, így nem tudjuk megítélni Kossuth felháborodásának jogosultságát.

A kiadó ezek után Kossuth levelére hivatkozva Pulszkyt kérte fel a szócikk megírására,¹⁹ amit az nagy gonddal el is készített. Az általa küldött szöveg — ahogy azt már Görgei értékelése kapcsán is megjegyeztük — apró stílisztikai változtatásokkal, de minden lényegi módosítás nélkül jelent meg. A cikk a pályakép felvázolásán túl tulajdonképpen a magyar forradalom és szabadságharc áttekintő történetét is adja, egyértelműen és kizárólagosan Kossuthot állítva a középpontba. Ez a megállapítás igaz már a reformkorszakra vonatkozóan is, hiszen Pulszky úgy nyilatkozik, hogy 1847-re Kossuthnak már teljes mértékben sikerült az irányítása alá vonni az ellenzéki mozgalmat. Világosan megfigyelhető a szöveg propagandisztikus, agitatív funkciója a magyar ügy népszerűsítése érdekében. Igen egyértelműen árulkodnak erről például az 1859-es francia, olasz — osztrák háborúval kapcsolatban frottak, ahol Pulszky szükségesnek érzi hangsúlyozni, hogy bár Kossuth Victor Emmanuelhez és Cavourhoz hasonlóan csalódottan tekintett a villafrancai békére, de nyilvánosan kijelentette, hogy Napoleon sem őt személyesen, sem Magyarország ügyét nem árulta el.²⁰ Ez egyáltalán nem a biográfus, hanem már a jövő politikai lehetőségeit fűrésző politikus óvatos üzenete. A szócikk igencsak „kiszól” a száraz lexikon cikkek közül, inkább a politikai publicisztika műfajához közelít.

Kossuth esetével rokonítható a Kmety Györgyről megjelent frás története. Griffin felkérő levelére Konstantinápolyból 1860. április 4-i keltezéssel érkezett válasz, amelyben Kmety közvetlen környezetének egyik tagja a tábornok megbízásából elküld a kiadó számára egy életrajzi vázlatot a tábornok katonai pályája főbb eseményeinek összefoglalásával. Nem minősíti az eredeti szócikket, de a „saját változat” elküldése már önmagában elégedetlenségre vall. A kéziratos gyűjtemény magában foglalja ezt az életrajzot, bár nem a levélíró kézírásával. Ezenkívül szerepel egy nyomtatott szócikk is különböző kéztől származó kiegészítésekkel, azonban ezen kézírások egyike sem egyezik meg a levélíróéval.²¹ A végleges nyomtatott szöveg végül is ezek kompiliációjából született meg,

---

¹⁸ „The writer (I regret to say) appears totally unacquainted both with the facts, & the institutions of Hungary.” Kossuth Lajos levele Richard Griffinhez, 1860. január 23. BL Add. 28 510 F.338

¹⁹ Richard Griffin levele Pulszkyhoz. OSZK Kézirattár Fond VIII/372.

²⁰ Dictionary 233—234.

²¹ BL Add. 28510 ff.325—330

de erősen magán viseli a személyes baráti vagy beosztotti kör tagja által összeállított életrajz szubjektív vonásait. Mint megtudjuk, az isaszegi csatában Kmety oly hősiiesen, de sikertelenül küzdött előzetes haditervhez mereven ragaszkodó felettesével, Gáspár Andrással, ahogy a waterlooi csatában Francois Gérard Emmanuel Grouchy márkival. Vagy például külön kiemeli a szöveg Kmety érdemeit a krími háborúban Karsz városának védelmében: A „kedves öreg Kmety” érdekében a város minden védője kész lett volna életét adni, nemigen találunk más példát arra, hogy ilyen rossz feltételek mellett ilyen jó eredményeket elérjenek, az 1855. szeptember 29-én lezajlott győztes csatája a modern idők egyik legvéresebb ütközete volt stb.²² Míg a Kossuth szócikk esetében az erős szubjektivitást indokolhatta a politikai agitáció szándéka, Kmety esetében inkább csak saját személye elismertetésének ambíciója szűrődik át a szövegen.

Ez a típusú személyes ambíció fűti át a Pulszky Ferencről megjelentetett frást is. Pulszky ugyanis nemcsak Kossuth, de saját biográfusaként is bemutatkozott ebben a kötetben. A hozzá eljuttatott, eredetileg tervezett szócikk a következőképp szól: „Pulszky, Francis, Aurelle, de a magyar forradalom legélesemjűbb politikusainak egyike, sikeres író német, magyar és angol nyelven; 1814. szeptember 17-én született Eperjesen, Sáros megyében.”²³ A rendelkezésre álló anyagban nem található Pulszky kfsérőlevelével a korrekúra példány mellett, így nem ismerjük közvetlenül az ő véleményét a szövegről, javításai, pontosabban szólva kiegészítései azonban nyíltan arról tanúskodnak, hogy elégedetlen volt azzal. Volt is oka erre, hiszen az frás minimális információt tartalmazott, valóban kiegészítésre szorult. Pulszky azonban nem kiegészítette azt, hanem gyakorlatilag új, igen terjedelmes szócikket kerekített önmagáról, részletesen és gátlások nélkül kiemelve saját szerepét a reformkori ellenzéki mozgalomban, a szabadságharc idején és az emigrációban.²⁴ Úgy tűnik, a szerkesztők ebben az esetben sem mertek korrigálni a szövegen. Egy-egy bombasztikusabb jelzöt elhagytak (Pulszky például némelyest szépirodalmi jelleget kölcsönözve a szövegnek egykori „pompás” birtokáról vagy éppen a Magyarországról történő „hajszálon múlt megmeneküléséről” írt), egyes részekben mérsékelték a dicsérő szózatot (az 1839–40-es országgyűlésen kifejtett tevékenységét Pulszky a következőképp értékelte: „Bár ő [Pulszky] csak egyetlen beszédet tartott az országgyűlésen, a bizottságokban a leghasznosabb tagok egyikévé vált...”²⁵ — ezt a kiadó egyszerűen kihagyta.). Mindez azonban nem

---

²² Dictionary 229.

²³ „Pulszky, Francis Aurelle, de most sagacious politician of the Hungarian revolution, and successful author in the German, Hungarian and English languages; was born on the 17th Sept., 1814, at Eperjes, in the county of Sáros.” BL Add. 28 511 ff.317–318

²⁴ A Pulszky által összeállított életrajzot idézi: TAMÁS KABDEBO: id. mű 10–12.

²⁵ „...he retired to his splendid countryseat”; „...after many hairbreadth escapes”; „Though he made but one single speech on the diet, he became a most useful member in Committees...” BL Add. 28 510 f.317

változtatott alapvetően a szöveg apologetikus jellegén. Hogy Pulszky az összefoglalót nem pusztán „alapanyagnak”, hanem a megjelentetendő változatnak szánta, mutatja az is, hogy írásában következetesen a személytelenséget imitálva egyes szám harmadik személyű igealakokat, névmásokat használ. Már önmagában — a Kossuth szócikkhez hasonlóan — a cikk terjedelme is jóval hosszabb volt a kívánatosnál a kötet általános szerkezetéhez képest, s ez a magyar vonatkozású írások között is nehezen megmagyarázható aránytalanságokhoz vezetett, hiszen a Pulszkyt méltató szöveg terjedelme például közel két és félszerese az Eötvös József pályáját bemutató szócikknek. A műfaji sajátosságok és korlátok figyelmen kívül hagyását mutatja az is, ahogyan a Kossuth cikk negatív Görgei képének párhuzamaként itt is röpiratszövegbe illő módon támadja Pulszky politikai ellenfelét, Esterházy Pál herceget, a Batthyány-kormány király személye körüli miniszterét, mondván, hogy az csak kölcsönadta nevét a nemzeti mozgalom céljaira, de semmiféle kockázatot nem volt hajlandó vállalni. Ennek említésére minden bizonnyal azért volt szükség, hogy saját érdemeit még jobban hangsúlyozni tudja,²⁶ bár emögött politikai megfontolások is húzódhattak, hiszen Esterházy — a Habsburg kormányzat egykori londoni nagyköveteként — ismert személyiség volt Angliában, s azt is tudjuk, hogy az ő Times-beli Kossuthot támadó cikke is gerjesztette az emigráción belül a Kossuth egyszemélyi vezetését bírálók fellépését 1851 végén.

A Pulszky Ferencné tevékenységét tárgyaló cikkel külön nem foglalkozunk, hiszen az mintegy függeléke a férjéről megjelent szócikknek. Pulszky ugyanis teljesen átirta a feleségéről szóló ismertetőt is, részletesen szólva a család újraegyesítésének bonyodalmairól 1849 után, illetve feleségének Angliában megjelent irodalmi munkáiról.

*

Áttekintve a szócikkeket igen sokszínű kép bontakozik ki előttünk: Egyrészt megtaláljuk a pontos és bőséges adatokat tartalmazó Eötvös szócikket, amelyet végül is a szerkesztés folyamatában sikerült a műfaj sajátosságaihoz is jól idomítani. Ehhez közel áll a Görgei pályáját bemutató szöveg is óvatos mértéktartásával. A Jósika Miklósról és a Klapkáról írt szócikk műfajilag ugyan jól illeszkedik a kötetbe, de láthatóan igen kevés ismeretanyag állt a kiadó rendelkezésére, ezért ezek meglehetősen halványra és jellegtelenre sikerültek. A skála másik végén ott találjuk a politikai és személyes értéktételeket nyíltan képviselő írásokat, a kiadó által „megrendelt” Jellačić szócikket, illetve a kiadóra inkább az érintett személyek által „ráerőszakolt” Kossuth-, Pulszky-, Kmety-írást. Az

---

²⁶ Prince Esterházy „...having lent his name to the national movement, and unwilling to incur any serious risk, left the management of the relations between the Hungarian cabinet and the Austrian Ministers in Pulszky's hands.” Dictionary 321.

eredmény nagyon kiegyensúlyozatlan, az Angliában élő magyar politikai emigráció értékítéleteit, személyes és politikai ambícióit sok tekintetben magán viselő szemle lett — személyes ambíciók és a politikai propaganda szempontjai együttesen módosították a kiadó objektivitásra törekvő eredeti célkitűzéseit. Ennek veszélye persze egy kortársakról összeállított lexikon esetében bizonyos mértékig fennáll, hiszen e műfaj kapcsolata az aktualitással jóval szorosabb, mint az általános nagylexikonoké.

Az 1850-es években lejátszódott egy határozott áttörés a magyar kultúra nyugat-európai recepciójában: ugrásszerűen megnövekedett a rendelkezésre álló információ mennyisége, mindez azonban paradox módon széles körűbb, de ugyanakkor egyoldalúbb tájékozódáshoz is vezetett. Az 1840-es évek angol utazói személyes tapasztalataikon keresztül a maga természetes közegében ismerkedhettek meg a magyar kultúra nagyjaival és teljesítményeivel, a magyar művelt közönség és politikai elit értékítéleteit közvetíthették hazai olvasótáboruk felé. Az 1850-es években a szigorított osztrák útlevélpolitika következtében a közvetlen információ szerzés lehetősége beszűkült. Az angol olvasóközönség szinte kizárólag a magyar politikai emigráción és annak értékszűrőjén átszűrve ismerkedhetett meg a magyar kultúrával. A szóban forgó életrajzi lexikon is elsősorban emigráns személyiségekre koncentrál, illetve a „hazaiak” közül csak azok kerülhettek be az ismert személyiségek körébe, akik az emigráció ellenségszűrése megtestesüléseként annak politikai legitimációját szolgálták (Görgei, Jellačić). Eötvös József esete igen speciális, hiszen politikai nézeteit tekintve határozottan szembenállt az emigráció politikai stratégiájával, ismertsége egyértelműen *A falu jegyzőjének* angol kiadásával magyarázható. Ebben Pulszky érdemei elvitathatatlanok. Természetesen hosszú hiánylistát állíthatnánk fel, hiszen például Széchenyi István neve csak a Kossuth szócikk egy félmondatában bújva található meg, amelyből az olvasó értesülhet arról, hogy a kormány akkor ismerte fel igazán Kossuth befolyásának nagyságát, amikor kiderült, hogy népszerűségét Széchenyi sem tudja elhomályosítani. Deák Ferenc neve Pulszky eredeti életrajz fogalmazványában szerepelt a hitel- és csődtörvény tervezetének kidolgozása kapcsán, de ez azon kevés rész közé tartozik, amelyet a kiadó rövidítés céljából elhagyott. Természetesen az irodalom területén is fájlatjuk jónéhány név kimaradását. Érdemes egy pillantást vetnünk az *Encyclopaedia Britannica* 9. kiadására, melynek kötetei 1877—1903 között jelentek meg: önálló szócikket szenteltek Kossuthnak, Görgeinek, Eötvösnek, Jósikának (mégpedig művei igen részletes felsorolásával) és Pulszkyknak. Klapkáról megemlékeztek a komáromi sikeres védelem kapcsán Magyarország történetének összefoglalójában, ahol találkozhatunk Jellačić nevével is. Hiába keressük azonban Kmety és Pulszky Ferencné nyomát. Ugyanakkor örömmel bukkanhatunk rá egy sor olyan névre, melyek méltán reprezentálják a magyar kultúrát, és melyek hiányát csak keserűen nyugtázhattuk a szóban forgó életrajzi lexikon oldalait lapozva.

WEN SOLLTE MAN IN ENGLAND VON UNSEREN GROßEN
IM JAHRE 1861 KENNEN?

Nach der Niederschlagung der Revolution und des Freiheitskrieges in Ungarn 1848/49 übte die ungarische Emigration in Westeuropa eine bedeutende Organisationsarbeit aus, um die ungarische Kultur und Literatur kennenlernen zu lassen. Die ungarischen Reisenden in der Reformzeit stellen übereinstimmend und traurig fest, wie unbekannt Ungarn, die ungarische Sprache und Literatur im ganzen Europa ist, aber besaß der westeuropäische Leserkreis der 50-er Jahren umfassende Kenntnisse auf diesem Bereich. Besonders kraftvoll kam diese Tendenz in England zur Geltung, wo sich ein Hauptzentrum der ungarischen Emigration verwirklichte.

In England erschienen — vor allem dank der Tätigkeit von Ferenc Pulszky — zahlreiche Bücher und Zeitungsartikel, die die ungarische Kultur bekannter machten. Die Untersuchung der enzyklopädischen, umfassenden Publikationen kann zeigen, welche Elemente der ungarischen Kultur — neben dem täglichen Interesse — sich in die Allgemeinbildung des gebildeten englischen Leserkreises eingebaut sind.

1861 wurde von Richard Griffin and Company ein Zeitgenossen vorstellendes Lexikon herausgegeben, welches auch 10 auf Ungarn bezügliche Artikel enthält: József Eötvös, Artúr Görgei, Joseph Jellačić, Miklós Jósika, György Klapka, György Kmety, Lajos Kossuth, Ferenc Liszt, Ferenc Pulszky und Frau Pulszky. Im Handschriftenarchiv von British Library sind die Briefe der im Band angeführten Personen an den Herausgeber, und die von ihnen korrigierten, ergänzten Exemplare zu finden. Der Artikel will mit der Untersuchung dieser Briefe eine Einsicht in den Vorgang bieten, wie der Herausgeber seine Informationen geschafft und gewählt hat. Die Schlußfolgerung des Artikels ist, daß sich die Quantität der zur Verfügung stehenden Informationen sprunghaft erhöhte, aber ihre Quellen sich verengerten. Das westeuropäische Publikum bekam seine Kenntnisse über die ungarische Kultur fast ausschließlich von den Vertretern der ungarischen Opposition.

SZABÓ PÁL CSABA

MEGÉRTÉS ÉS MEGENGEDÉS

Beszélgetés a századeleji Magyarországon.

„Szindbád számára most kezdődött valami, ami az élet értelme volt.

Most kezdődött a hallgatás.”

Márai Sándor

A századelő Magyarországa a beszélgetők társadalma volt. Talán sokkal inkább és jellemzőbben, mint a szecesszióé, a kedélyességé, a nemzetiségi ellentétéké, vagy a boldog békeidőké.

A Beszélgetés — a közlés, és az ezt biztosító nyelvi—szociológiai környezet — a századfordulón számos olyan funkciót ellátott, amelyek a későbbiekben, részben vagy egészében, a beszélgetés kontextusán kívülre kerültek. Beszéd és Beszélgetés, beszélő és Beszélgető között, ily módon, szükségszerű határozott különbséget tenni.

A nyelvnek, a nyelvi szerkezetnek és szabálykészletnek meghatározott törvényszerűségek szerinti alkalmazását beszédnek nevezhetjük. A beszéd központi eleme egy verbalizált fogalom és kommunikációs rendszernek, amelynek legfontosabb sajátossága, hogy genezisében a beszéd és jelentés kapcsolata többértelművé, bizonytalanra változik. A verbalizmus köré szerveződő kommunikációnak tulajdonképpen maga az elbizonytalanodás, a szó—jelentés kapcsolat gyengülése az alapja és ösztönzője. A valóság szökik a nyelv elől. A szavak reprezentálódnak, többarcúvá lesznek, önállósulnak, a nyelvi közlés új rendszerbe szerveződik. A verbális kommunikáció, ebben az új, bizonytalan nyelvi—pszichológiai állapotban biztosítja a társadalmi megértést és összeköttetést. Centrifugalitás, felcserélhetőség, és konturtalanság jellemzi összességében azokat az érintkezési viszonyokat, amelyek a verbális és tömegkommunikációs eljárásokat feltételezik és létrehozzák.

A Beszélgetés ezzel szemben a kommunikációnak egy alapvetően más, verbális kommunikáció előtti típusát képviseli. A Beszélgetésben jelentés és jel függősége, és egymásra utaltsága még nyilvánvaló. A legbensőbb és legalapvetőbb emberi szükségletektől, azoknak nyelvi kifejezéséig, minden társadalmi vonatkozású jelenség kommunikációs értelmet nyer, illetve nyerhet. Ennek következményeként a Beszélgetés kommunikatív szituációjában vágyak, emóciók és érdekek nagy koncentrátumú elegye sűrűsödik. A beszélgetésben az összes ténylegesen működő társadalmi viszonylat és összefüggés felbukkanhat, így a Beszélgetés mindig az egészre, a hiánytalanra irányul, generatív igényű és ihletettséggű. A Beszélgetés szemantikai alapegysége a szöveg, mely több, mint a mondatok

modellizációs összege, beszédet megelőző és beszéden túli tényezőket is tartalmaz. A szövegekben a fogalmak közötti asszociatív kapcsolatok, a mondszerkesztés pszichológiai szabályai, a beszélők szövegen belüli viszonyai is megjelennek.

A Beszélgetés az első világháború előtti időszak leglényegesebb kommunikatív cselekvési programja, s mint ilyen, a magyar társadalom belső kohéziójának megőrzésében, a modernizáció ütemezésében, hangsúlyozásában, mintegy belső szövegkönyvének kidolgozásában döntő szerepet kapott.

A századelő legfontosabb Beszélgetést szervező és befolyásoló intézménye a társaság. Minden társadalmi csoport megteremtette a maga külön társaságát, sajátos helyzetteremtő és megoldó mechanizmusát. A társaság viselkedési előírásai életvezetési tanácsai, társadalmi pozíciókat rögzítő feltételei, mikrokulturális kódjai, és erkölcsi kinyilatkoztatásai a társadalom minden megnyilvánulásában szerephez jutottak. „Az elfogadott közéleti illemrendszerrel való szembehelyezkedés nemcsak egyéneket, államférfiakat, apróbb politikusokat képes megölni, hanem közéleti mozgalmakat is. Ha egy mozgalomról kiderül, hogy annak vezetői nem úriemberek, ezzel már egy egész társadalmi osztály támogatását elveszítheti ...”¹

A magyar társaságok vezérszilaga, az úri társaság konvenciórendszere, az európai mintákkal analóg módon fejlődött. „A jó modor nem egyéb, mint alkalmazkodási képesség, érdeklődés mások dolgai iránt, és megértése mindannak, ami lelkünkön és érdekkörünkön kívül esik. Az emberekkel való érintkezésben hacsak némileg is kellemessé kívánjuk tenni a velök való összeköttetést, nagy szükségünk van a jó modorra. Mindenkinek, aki társaságban óhajt megfordulni, bizonyos szabályokhoz, formaságokhoz kell magát tartania. E formaságok társaságonként némileg változnak ugyan, de lényegökben ugyan azok, és útmutatásként állanak előttünk olyan esetekben, mikor nem vagyunk teljesen biztosak abban: miként kell viselkednünk, hogy a leghelyesebb utat kövessük.”² — írja a századelő közkedvelt társasági kalauza, de a sorok Európa bármely hasonló kiadványában is megjelenhetnek volna. A magyarországi műveltségi útmutatók és illemkódexek legtöbbször ugyanis egyszerű fordítások voltak angolból, németből, franciából, a társasági élet tekintélyei és hangadói pedig nyugati szalonokból hozták az etikettet, az élményt és a példát.

A századforduló európai középosztálya által kimunkált normarendszer néhány ponton kiegészült a hazai viszonyok által diktált szükségletekkel. A kontinentális összehasonlításban is az egyik legerőteljesebbnek számító magyarországi modernizáció, alapjaiban rengette meg a régi társadalom szerkezetét. Mivel a megújuló és kiegészülő középosztály, az eredeti középosztályi kultúrától és értékvilágtól

---

¹ MAKKAI JÁNOS: *Urambátyám országa*. Budapest, 1942. 174—175.

² GÖMBÖSNÉ GALAMB MARGIT: *Társas élet*. In: *A magyar család aranykönyve II. kötet* Budapest, 1910. 20.

igencsak távollevőket is befogadott, a magyar társasági gyakorlat egyszerűbb és engedékenyebb volt, mint az európai átlag.

A magyar viselkedési kultúra megőrizte férfiközpontúságát, úrhatnamságát, a nagy evések, ivászatok, mulatozások kultuszát, Európában az utolsók között, a becsületügyek kiemelten érzékeny kezelését, de viszonylag könnyen bánt az asztalrenddel és a vizitáció időpontjával. A formalizmusok erőtlensége megkönnyítette a társaságba való bejutást, a társaságon belüli különféle mozgásokat és az információáramlást.

A Beszélgetésben résztvevők — a tömegkommunikációval ellentétben — közvetlenül és kölcsönösen érintkeztek egymással. A századforduló Beszélgetésének lehetséges színhelye színház, cirkusz, kinematograf, dalkör, olvasókör, egyesület, piac, vásár, angolpark, bál, táncmulatság, búcsú, korzó, tüntetés, politikai választás, szatócsbolt, az egész utca, de mindenekelőtt a kávéház.

A kávéház a Beszélgetés ideális tere. Lehetőséget teremtett arra, hogy a kisközösségek bizonyos értékek mentén megszervezhessék magukat, összefüggő információs áramlást és szuverén információs rendszert hozzanak létre. A rendszeres együttlétben az interakciós sémák személyessé váltak, az ismerőség különböző változatai fejlődtek ki. A tárgyak, személyek és kölcsönhatások egyre inkább felismerhetőkké és értelmezhetőkké lettek. A kávéházban beszélgető polgár a világ dolgaihoz beavatottsággal, biztonsággal és otthonossággal tudott közeledni. Szabó Ervin szerint „a kávéház az egyetlen nagyszabású kulturintézménye Budapestnek. Kulturintézménye! Mert demokratikus. Sokaknak hozzáférhető kevés pénzért. Olcsó és jó. Két—három hatosért egyenletesen fűtött, jól világított, kényelmesen berendezett helyiségben találkozhatom barátaimmal, olvashatom a lapokat, külföldi folyóiratokat, a Pallas-lexikont és a helyiségnévtárt és a címtárt, telefonálhatok tizenötösör stb. Százszor különb példálul a németek wein- és bierstube-inál, kaffeekränzehen-jeinél, sőt az angolok szép de drága, hozzáférhetetlen, arisztokratikus klubjainál is.”³

A századforduló kávéháza lehetővé tette a természetes alulról építkezést. Az önálló és szabadon fejlődő információs körök kiapadhatatlan információs aktivizmussal rendelkeztek. Az első világháborút megelőző évtizedben, aránylag Magyarország tartotta el a legtöbb kávéházat. Csak Budapesten háromszáz és hatszáz között ingadozott a kávéházak száma ebben az időben. Ehhez csatlakozott nyolcszáz kávémérés, kétszáz cukrászda, háromszáz kifőzés, kétszáz pálinkamérés, több mint kétezer kocsmá és vendéglő. Kávéházuk volt a marhakereskedőknek, a hordároknak, az örmény fakereskedőknek és Eötvös Károlynak.

Budapesten és Bécsben több kávéház tartott nyitva, mint Európa összes fővárosában együttvéve. A századelőn csak Hódmezővásárhely közel kétszáz

---

³ SZABÓ ERVIN: Kávéházak és könyvtárak. Világ, 1910.

olvasókört és egyület hozott létre, kizárólag katolikus egyletből ezeröttszáz működött az országban.⁴

A Beszélgetőhelyekre települő információs körök egymással is összekötetésben állottak. A kapcsolatot azok a személyek és kávéházi asztalok jelentették, amelyek több információs rendszernek is részei voltak. Minél inkább kiépült és differenciálódott a Beszélgetőhelyek hálózata, annál erőteljesebbé vált a véleménynyilvánítás intenzitása. Minden kommunikáció előfeltétele ugyanis különféle helyzeti támogatottságok megléte, amelyek nélkül a kommunikáció elmarad, vagy egyoldalú lesz. A Beszélgetésben ezek a kommunikációs küszöbök olyan alacsonyra kerültek, hogy relatíve könnyen támogatottságot lehetett szerezni bármely állításnak, vagy vélekedésnek. Ezzel a vélemény- és érdekartikuláció jelentősen felgyorsult és zökkenőmentesebbé vált.

A kommunikációs küszöbök eloszlása egy gazdag belső közvéleményt hozott létre, amely legalábbis feltételeessé tette a kommunikáció — egyébként meglévő — politikai korlátozásait. A kávéházakban kialakultak azok a beszédformák, amelyek egy élő és közösségileg megalapozott kommunikáció indikátorai lettek. A Beszélgetőhelyeken egy közösen elsajátított nyelvi közeg segítségével kölcsönös szolidaritások és háttértudások egész hálózatát hozták létre, melyek a társadalmi, politikai és tudományos élet észrevétlen háttérját alkották.

Egyet kell érteni Georg Simmellel, miszerint a beszéd kétoldalúsága „a legtisztább és kifinomultabb formája valamennyi szociológiai jelenség között, olyan viszonyt teljesít amely mintegy nem törekszik arra, hogy viszonyná váljon... a problémák komolyságát sőt sok szempontból tragikus jellegét a társaság a maga árnyékbirodalmának szimbolikus játékába viszi át.” Azzal, hogy a Beszélgetés az élet minden komoly kérdését oldott formában tárgyalja, valójában az „etika társadalmasulását” játssza el és teszi valósággá.⁵

A tizenkilencedik század végétől kezdve a társasághoz tartozók száma és heterogenitása érezhetően növekedett. Megindult a társaság státusszimbólumokkal, rétegtudatokkal, címkérséggel egybekötött, határozott differenciálódása. A társasági kommunikáció hierarchikus sajátosságai is előtérbe kerültek.

A Beszélgetések nyelvi formái pontosan mutatták a társadalomban kialakuló szociális és tudati különbségeket. A pénz, a „kroncsi”, a krajcár, a „hatos” a fizetések, a fizetési osztályok, a váltók szinte heroikus fényt nyertek, a századforduló szépirodalmának kedves és állandó eszközei közé kerültek. Minden társadalmi pozícióhoz meghatározott pénzösszegek, megszólítások, nyelvi fordulatok, gesztusok tartoztak. A Beszélgetés rögzítette leggyorsabban, legrészletesebben a

---

⁴ Az adatok, a Magyar Statisztikai Évkönyv 1913-as kötetéből, és KOVALCSIK JÓZSEF: A kultúra csarnokai. Budapest. 1987. című könyvének második kötetéből származnak.

⁵ GEORG SIMMEL: A Társaság. In: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Budapest. 1973. 467—468.

társadalom változó mikrostruktúráját. A Beszélgetés szövegei politikusok bukásáról, új életézés születéséről, vagy az adófizetők hangulatáról, azonnali jelzést adtak.

A társadalmi mobilizáció, és a társasági élet kasztosodása a címzéseknél, megszólításoknak, udvariassági formáknak új hullámát és permanens inflálódását eredményezte. Állandó szokás lett — biztos, ami biztos alapon — a felfelé címzés: „Egyáltalában adjuk meg mindenkinek azt a címet, amely őt megilleti, s ha talán még ennél is magasabb címre vágya, ne tagadjuk meg tőlük a többet, mert ki az emberek hiúságának kedvez, annak az ügye már félig nyerve van”. A levélírásnál kiemelten figyelembe kell venni, „a viszonyokat, melyek a levél írója és különösen az elfogadója között léteznek. Figyelembe kell venni az író és elfogadó korát, állását, sajátosságait, felfogását; ismerni kell az emberi kedélyt, az emberi szívet minden részében.” — mondja a legnagyobb példányszámban megjelenő stilisztikai tanácsadó a századelőn.⁶

Kisebb lexikonná dagadtak azok a szabályok, amelyek aprólékos gonddal írták körül, hogy az apácát, az adóügyi fogalmazót, vagy a főerdészt, milyen titulus illeti szóban, megszólításban, levélszövegben, aláírásnál, vagy címzésnél. Az, hogy a Beszélgetésben a bátyámuram, az uraságod, vagy a tisztelt úr kifejezés hangzott el, az általános társasági szabályokon túl, a pillanatnyi interakciós helyzet módosítását jelentette.

Nem csak a társadalmi pozíció követelte meg a megfelelő nyelvi formákat, de a társadalmi szerepek birtoklásához annak kódjait is birtokolni kellett. A Beszélgetés a társadalmi szerepek megerősítését, bővítését, szociális pozíciómódosításokat, illetve pozíciógyengüléseket eredményezhetett. A kommunikációs hierarchia alsó részein korlátozottabb nyelvi kifejezésekkel találkozhatunk, („Minél kevesebb az alternatíva, annál inkább közösségiek a nyelvi jelentések és annál kevésbé bonyolult, annál merevebb a szintaktikai, lexikai választások köre; azaz annál korlátozottabb a kód”) míg a kommunikációs hierarchia csúcsein a rugalmasabb, változásra hajlamosabb formák voltak jellemzőek.

A századforduló kommunikációs rendszerének hierarhikus vonásai összetett módon, és nem egy irányba fejtették ki hatásukat. Egyrészt, a speciális rétegtechnikák és markáns kommunikációs stratégiák, receptet adtak arról, hogy a konkrét társadalmi szituációkban résztvevők, mit tehettek meg, és mit kellett megtenniük. A kölcsönösen érvényesnek tekintett és megerősített formák, szilárd kommunikációs alapot teremtettek.

---

⁶ Legújabb házitűtár, magyar levelező, önügyvéd. Szerk.: FARKAS ELEK. Budapest. 1909. 1. és 9.

⁷ BASIL B. BERSTEIN: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Társadalom és nyelv. Szerkesztő: PAPP MÁRIA és SZÉPE GYÖRGY. Budapest, 1975. 402.

Másrészt, a kommunikációs csoportokon belül és azok között is, természetesen fokozták fel a kommunikációs különbségeket, jócskán megnehezítve a szabad és teljeskörű információáramlást.

Végül, az egész kommunikációs rendszer elvileg rögzített nyitottsága és a kommunikációs önszerveződés gyakorlati lehetőségei, a kommunikációs hierarchia merevségét újra és újra fel tudták oldani. Információs hiány és információ felesleg, hierarchia és autonómia, egy olyan egyensúlyi állapotot hozott létre, amelyben a Beszélgetés a társadalmi szerepeket folyamatosan, és szervesen újradefiniálta.

A századelő úri társadalmába bekerülőknek, mindenekelőtt deklarálnia kellett magyarságát. A deklaráció tulajdonképpen a vállalás (és vállalkozás) bejelentésére korlátozódott, az érzelmek hangoztatása majd minden esetben elégnak bizonyult. A nyelvi tolerancia a századforduló társadalmi konvenciórendszerének kiemelkedő és sorsdöntő eleme, a kommunikáció tágasságának egyik fő biztosítéka volt.

A századelőn a Beszélgetés, a kommunikáció ténylegesen többnyelvű volt, a kétnyelvűség minden pszichológiai járulékkal együtt. A történelmi Magyarország polgára anyanyelvén kívül németül vagy magyarul értett, és beszélt. Németül a „művelt osztályokon túl” — elsősorban a hároméves német vezényleti nyelvű katonai szolgálatnak köszönhetően — széles társadalmi rétegek megtanultak. A nyolc és félmillió nem magyar anyanyelvű közül — az 1910-es népszámlálási statisztika szerint — kétmillióan beszéltek magyarul, ám a magyar nyelvet valamelyest értők a gyakorlatban ennél is többen lehettek.

A magyarul nem tudás nem a kommunikációt kizáró tényezőként, hanem pozicionális feltételként jött számításba. A magyarul nem, vagy gyengén beszélők rosszabb kondíciókkal indulhattak a Beszélgetés pozícióteremtő és megerősítő játszmáiban.

Kassák Lajos írta apjáról, hogy gyenge magyartudása még apai tekintélyét is jelentékenyen lejjebb szállította: „Alászolgája! — mondta apám és mindjárt tovább az ő tótos zsargonjában, amelyben mindnyájunkat magázott. Aza lebo, kérem szépen nincsen maguknál asztal? Micsoda dolog az kérem szépen, mint a koldus cigányok? ...Krucifiksz! Herr Gott miatyánk!” Ha nagyon erősen és gyorsan akart kimondani valamit, akkor egészen rosszul tudott magyarul, s ezért ha elült a vihar s ő elment hazulról sokszor színházat csináltunk a legfélelmetesebb pillanatok emlékeiből is. ...Aza, hol vannak a többi gyerekecskéim? ... A mindig a szomszéd! Mindig a szomszéd! Nekem ez a dolog nagyon nem smakkolja ... Megkapta kérem azt a bizonyítványát? ... Nem tud beszélni kéremszépen?! Krucifiksz! Herr Gott miatyánk”⁸.

Kassákék indulatos szóváltása a rossz bizonyítvány körül, egy hatalmas veréssel fejeződött be. A verés bármilyen durva és kegyetlen formában lett

---

⁸ KASSÁK LAJOS: Egy ember élete. Budapest, é.n. 15—17.

végrehajtva, (ugyanúgy, ahogy a legtöbb korabeli családban) valójában szimbólikus tett volt. A nadrágszűj, a pálca, az ordítás szimbolizálta a külvilág felé a fegyelmet, a nevelést, a családjában rendet tartó apát.

A kultúrtörténet egy ideje tudja, hogy az európai századforduló a végletes szimbolizmus és dekorativitás kora. A Beszélgetések szövegét is egyfajta általános stilizáltság járta át. Olyan módon átértelmezett kommunikációról volt szó, ahogyan Erving Goffmann⁹ a dramaturgiai beszédet és kommunikációt bemutatja. A kommunikáció mintha színházban, dramaturgiai szabályok segítségével (is) szerveződné. A Beszélgetés sikere és formai tökéletessége érdekében, nem feltétlenül a tényekre vonatkozó helyzetdefiníciókat állítják előtérbe, hanem azokat a hivatkozásokat játszik el, amelyek az adott szituációban, kölcsönösen, a leginkább elfogadhatónak tűnnek.

Ez az eszményítő játék a századelő Beszélgetésének drámai állóképek hangulatát kölcsönözte. Felindulást festő szöveghelyek Abonyi Árpád egyetlen novellájában: „... Oh az őszinteség ...; Ah! nem, nem... nem azért ...; Oh! Hát azt hiszik? Quelle comédie ...; Á, ah! A püs ... pök ... A! ...; O kérem, kérem ... Nagyszivesség, igen nagy szivesség ...; Ah ah ah — kiáltotta neheztelve a plébános ...; Ah ah ah — kellemeteskedett meglepetve az ügyvéd”.¹⁰

Ugyanez Ambrus Zoltán Kerekesék a lóversenyen című rövid jelenetében: „Hja barátom, a fősvény kétszer fizet ...? Hja kérem az olyan asszony volt ...? O a maga ló tudománya! ...? Hm, hm nagyon sok ló fut ...; Eh ostobáság, a lovak neve nem határoz ...; Pszt ne kiabáljon! ...; Ah! Akkorhát édes ... ha olyan nagy ... hogysis mondd? ...”¹¹

A századforduló köznyelve bőségesen tartalmazott idegen kifejezéseket, nyelvi tisztázatlanságokat, fogalmazásbeli esetlegességeket. A germanizmus szinte elárasztotta a századelő magyar nyelvét. A birtokos névmás (elhagyta őt az ő férje) a mutató névmás (feljött a nap láttam azt), tömeges és indokolatlan használata, birtokos és birtok sorrendjének fölcserélése (klasszikus földjén is a vallásszabadságnak mint Erdély), az infinitivus felesleges használata (azzal kéri kiegészíteni), a tükörfordítások, fordított szórendek, műveltető igék elburjánzása (legyen szabad azt mondani; két hét előtt; kiváló tisztelettel; van szerencsém; az alispán úr kéretik; stb.) jellemzték a beszélt nyelvet.

A Beszélgetések többségében kialakult egy latinus—németes—franciás művelt, és egy német-jiddisből, magyar tájnyelvi és magyarországi nemzetiségi kifejezések-

---

⁹ ERVING GOFFMANN: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Budapest, 1981. Különösen a Dramaturgiai metafora című tanulmány.

¹⁰ ABONYI ÁRPÁD: Az osztroki pap. In: Novellái I. kötet. Budapest, 1894. 76.

¹¹ AMBRUS ZOLTÁN: Kerekesék a lóversenyen, In: Budapesti mesék. Budapest, 1908. 289.

ből összeálló orfeumi-jassz- házmester nyelv, társadalmi pozíciót megjelenítő keveréke.

A latin és a latinos kifejezések használata, a színvonalas középiskolai latin oktatás hatására, a tágan értelmezett középosztály nyelvi készsége és megkülönböztető státusszimbóluma volt. A német szavak többsége szinte teljesen áthasonult és beépült a századforduló beszélt nyelvébe (spájz, eszcájj, grund, drukkol, stb.) A francia kifejezések egy átmeneti állapotot tükröztek, az eredeti francia és a deformált magyarított formák egyaránt használatban voltak. (chansonette és sanzonett; costume és kosztüm, bűdget és bűdzsé; cousin és kuzin, stb.)

A gyengébb kommunikációs csoportokban mind nagyobb teret nyert a városi szlengből, táj- és nemzetiségi kifejezésekből álló nyelvi konglomerátum. Főbb elemei héberből (topis, sóher, meló, balhé, jatt, rahedli stb.), cigányból (lóvé, skerál, hadovál, bibsi, komál, bazsevál, stb.) és németből (slendrián, kfber, cájj, pasas, faszol, place, kukkol, stb.) származtak, de előfordultak szlovák (povedál, bratyizik, krapek), szerb (piszlicsáré), latin (macerál), francia (pitiáner, lezser), olasz (firma) és egyéb kölcsönszavak is.

A népszínművek és kabarék közkedvelt szereplője lett, a magyarul alig és hibásan tudó drótostót, a zsidó akcentussal beszélő szatócs, a sváb-magyarul káromkodó parasztgazda. A magyar tájnyelvi kifejezések általában népieskedő és szatirikus szándékkal épültek a köznyelvbe, de jelentős archaizáló hatásait sem lehet eltagadni.

Tersánszki írja arról a magyar nyelvről amit apja Erdélyben tanult meg: „... az az igazi, csudálatosan színes pergő magyarság volt, amit sajnos nemcsak elhanyagolnak, de már-már elejtenek a magyarok, holott ennek ritmusa és szófűzése volna amit sajátosnak és őseredetinek nevezhetnénk. A példáit magam is már csak afféle gúnyos vonatkozásban tudom magyarázatul hozni itten. Például: — Na innen, koma, tova, dehova? El amoda la! — Nekem magamnak is nagyon ritkán pattog már végig agyamon ez az eleven ütemű, állítmánnyal takarékoskodó magyar végvidéki és kisvárosokban fodulatossá művelődött nyelvjárás, amit a gyermekkorból hozott. Felejttem már elfele.”¹²

Zomborban, az ezerkilencszázkettes farsangra elkészült alkalmi kuplé¹³ például, a kisvárosi élet minden aktuális kérdését — a városi gőzfürdőtől („pazar díszes s ami fő, külömb mint a Rácfürdő”), a helyi férjekig („adósságot csinálnak egész éjjel lumpolnak, haza nem is gondolnak”) — úgy vette sorra, hogy közben minden nehézség nélkül egyesítette a népieskedő („... petrezsejem hajmaszál, díszleni fog ezután”), és az argó („... bálba el szoktak járni de a blazirtot adni”) nyelvi megoldásokat.

¹² TERSÁNSZKI JÓZSI JENŐ: Életem regényei. Budapest, 1968. 16.

¹³ Huncut Újság. Komoly Farsangi Lap. Zombor, 1902. február 11.

A beszélt nyelv tükrözte a századelő hétköznapi életének ráérős, borozgatós, kvaterkázós tempóját. A parlamenti beszédek összehasonlító vizsgálata alapján¹⁴, a kor beszédsebességét viszonylag pontosan rekonstruálhatjuk. Az ezerkilencszáz-húsz utáni, percenként kétszázötven—háromszáz szótagos beszédtempóval szemben, ezerkilencszáztizennégy előtt percenként száznyolcvan—kétszázhusz szótagot tartalmaztak a felszólalások. Ez azt jelentette, hogy a békebeli parlamenti beszéd tizenöt—húsz százalékkal lassabb volt, mint a világháború utáni. Nagy valószínűséggel ezek az arányok jellemezték a parlamenten kívüli beszédtempót is.

A századforduló Beszélgetéseiben résztvevő, nagyságrenddel kevesebb szót, kifejezést, fogalmat hallott és használt, mint a mai átlagember. A szavaknak ez önmagában, eredendő hamvasságot, és jelentékenységet biztosított. A nyelvi rendszer könnyebben idomult használójához. Az összes grammatikai szabálytalanság, következetlenség és germanizmus azt üzeni, hogy a Beszélgető társadalom használta — módosította, rontotta, javította —, sajátjának tekintette nyelvét.

A Beszélgetésben jel és jelentés összetartozott, vagyis a Beszélgetők számára nyilvánvaló és további értelmezés nélkül bizonyított volt, a jel egy-értelműsége. A jel pszichológiai vonatkozásaiban, ott alakult és csiszolódott a Beszélgetők szeme előtt:

„Édesapámnak nem volt műszaki, technikai felkészültsége. Kitalált valamit. Mi volna ha egy pár lécből és kötélből valamiféle szárítókalkomatosságot csinálna. De mi legyen ez, ami a nagyon kisméretű konyhában nem foglalna helyet. Talán fel kellene csigával és kötéllal húzni a konyha plafonja alá. Édesapám addig színházban nem volt. Különösen nem a színpadon. Így nem tudta, hogy a színpadi festett háttérket így húzzák fel és le szükség szerint. Nos, otthon amikor egyedül volt, beerősített két porceláncsigát a plafonba, kötéllal felhúzta ezt a szárítót. Sikerült. Majd leeresztette a padlóra. A padlón — ahogy ezt nekünk és másoknak elmesélte — telerakta csecsemő, kisgyerek fehérneművel, amelyek teljesen eltakarták a lécszárító köteleit. Édesanyám hazajött és kétségbeesve látta a földön a sok-sok kimosott fehérneműcskét. Mire édesapám egy mozdulattal felhúzta a konyha tetejére a szárítót, édesanyám legnagyobb meglepetésére.

Szüleim egyik vasárnap kísérték a ligetbe, ekkor már négy gyerekükkel, testvéreimmel. Többek között megcsodálták azt az olasz átváltozó artistát, aki egyedül eljátszotta villámgyors átöltözéseivel, maszkjaival, hogy ő egy szálloda portása, megérkezik egy hölgy, majd egy úr, szobát kérnek a portástól, de megjelenik a zsakettes szállodatulajdonos. Ez mind egy személy volt. A neve: Marcello FREGOLI artista. Már ott a városligetben elhatározta, és elhatározását közölte édesanyámmal, hogy szabadalmaztatni fogja a ruhaszárítót és ennek Fregoli nevet ad. Így is tett.

---

¹⁴ ZELOVICH DEZSŐ: Parlamenti szónokok és parlamenti gyorsírók. Karcag, 1928. 75.

A Szabadalmi Hivatalban kikeresték kérésemre a hivatalos iratot, amely mindazt bizonyítja, hogy Blau Jónás magánhivatalnok, budapesti VII. Akácfa-u. 27. szám alatti lakos csigarendszerű ruhaszártót talált fel és ezt az egész világra szabadalmaztatta. A ruhaszártónak a FREGOLI nevet adta. A Marcello nevet pedig számomra tartotta fenn”.¹⁵

A kor emere úgy érezhette, a Történelem nem csak történik vele. A fogalmi rendszer, a helyzetteremtő mechanizmusok alakulására a Beszélgetőnek — a későbbi időszakokhoz képest — igen nagy befolyásuk volt. A Beszélgető Helyzetnek ezt az élességét, át- és megélttségét igen nehéz leírni. A szövegszervezésnek, a fogalmiságnak, ezt a nyelven túli közvetítetlenségét és ártatlanságát az *Érdekes Újság* ezerkilencszáztizenhármas évfolyamának néhány magyarázó képaláírása talán megerősíti:

„Az úszóknak mindig kedvenc szórakozásuk volt a vízbe való ugrádozás, ámde míg nálunk ez minden rendszer nélkül történt, külföldön és különösen Németországban szabályozták ezeket az ugrásokat és versenyanyaggá dolgozták fel. Ma már az egész világon kultiválják a műugrást.”

„Az Aradi Polgári Nőegylet estélyt rendezett. Egyik táncjelentnek bemutatjuk a szereplőit, akik a következők: Perzsa Tóni, Borsos Nusi, Vajtek Ilonka, Pucher Annus, Steiner Mancsi, Bogdán Mici.”

„Első képünk Babocsay Attilát ábrázolja. Második képünkön ugyancsak ő látható, a másik magyar cowboyjal, Liptay Barnával. Mind a két felvétel érdekes kép, a magyar fiatalság kaland vágyából, amely a lehetetlenségektől a vakmerőségektől sem riad vissza.”

„Sajó rendőrtanácsos az ő rendőrkiutatóival.”

„Gatter Aurél aki május elsején olyanforma körülmények között tűnt el Budapesten, mint Havas Ernő Nizzában.”

„Gerber Imre 18 éves fényképész és Peták Ilona 15 éves skót nevelőintézeti növendék, a váci Kuria-Szállóban szublimátot ittak.”

„A Kaposvárra került török hadifoglyok parancsnokáról, Husszein Nadfi effendi kapitányról többször híre terjedt, hogy magyar lányt vesz feleségül. Ez alkalommal a hír igaz, a kapitány eljegyezte Salczer Irént, egy mozdonyfelfigyázó leányát.”

„Pégoud, a repülő emberek legvakmerőbbje, aki tud repülni fejjel lefelé fordulva, s tud a repülőgépről ernyővel leszállani bármilyen magasból, most Budapestre jön, s itt is produkálni fogja magát.”

„Szacsavay Imre, a Nemzeti Színház kiváló tagja évtizedeken keresztül a Shakespeare-tragédiák magyar támasza negyven évi színészkedés után nyugalmomba vonult.”

---

¹⁵ BÁLINT MARCEL: Elmondom, mert így történt. Budapest 1990. 16–17.

„A Lipótmezei Elmegyógyintézet parkjában most rendezték az idén a betegek szórakoztatására az első katonai hangversenyt. A 29. honvéd gyalogezred zenekara játszott. Háttérben a férfi betegek egy csoportja figyel, elől intézeti főorvosok gyerekei sereglettek a muzsikához.”

A Beszélgetések inspiráló nyelvi—szociális tere, kétségtelenül nélkülözhetetlen volt a századelő páratlan kulturális fellendüléséhez. A Beszélgetés, az érdekvényesítés és szituációteremtés gyakorlata, az öndefiníálás naponta ismétlődő kalandja és lehetősége volt. A magyar századelő nemzedéke, egy vonzónak, egységesnek és izgalmasnak hitt világ felfedezésére indulhatott, melynek Beszélgetéseiben még megtalálta a csendet, hallgatásaiban a szót, mondataiban a jelentést.

Csaba Pál Szabó

VERSTÄNDNIS UND AKZEPTATION.
Das Gespräch an der Jahrhundertwende in Ungarn

Die Arbeit ist ein versuch der Einführung eines neuen Fenomens der Kommunikation. In der geistlichen Renaissance Ungarns an der Jahrhundertwende entstend eine kommunikative Situation des Gesprächs.

In den Gesprächen analysiert der Autor semantische, soziologische Interpretationsebenen. Er rekonstruiert die Rollen der Verhaltenskode der Teilnehmern der Gespräche die äusseren sozialpsychologischen Aspekte der Texte.

Er möchte beweisen dass di Mikrostruktur der Gesellschaft im ersten Weltkrieg viel offener, rielfältiger und entwicklungsfhiger war, als es früher gedacht wurde.

SOÓS KATALIN

1956 ÉS AUSZTRIA

Mielőtt az osztrák szövetségi kormánynak és tágabb értelemben Ausztriának az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc irányában követett politikáját a jelenleg rendelkezésünkre álló történeti források és irodalom alapján vázolnánk, szükséges visszapillantanunk arra a nagy jelentőségű politikai eseményre, amely Ausztria politikai életében még 1955-ben bekövetkezett.

1955. május 15-én 11.30-kor Bécsben a Belvedere palota márványtermében a volt Szövetséges Hatalmak külügyminiszterei — Pinay (Franciaország), Macmillan (Nagy Britannia), Molotov (Szovjetunió), Dulles (Amerikai Egyesült Államok), valamint Ausztria külügyminisztere Leopold Figl — aláírták az osztrák Államszerződést. Röviddel ezután Figl könnyes szemekkel mutatta fel az aláírt dokumentumot a parkban összegyűlt tizezres tömegnek.

A hitleri Németország által 1938-ban bekebelezett Ausztria egyike volt azon országoknak, amelyek a hitleri Németországtól a legtöbbit szenvedtek. A bécsi Hadtudományi Intézet 1974-ben közzétett adatai szerint a náci megszálló hatóságok hétéves uralmuk alatt 100 000 osztrákot tartóztattak le, akik három hónaptól hét évig terjedő börtönbüntetést töltöttek különböző börtönökben vagy koncentrációs táborokban; 2700 embert az ellenállási mozgalomban való részvétel miatt felakasztottak, illetve lefejeztek; 16 500 ember halt meg a koncentrációs táborokban; csaknem ugyanennyi, 16 100 ember halt meg a börtönökben, mindenekelőtt a Gestapo fogdáiban; 65 459 osztrák zsidót a gázkamrákban gyilkoltak le; 247 000, a Wehrmachtba bevonult osztrák katona sohasem tért vissza; 24 300 civil a bombatámadások, illetve a harci cselekmények következtében halt meg. A második világháború végére Ausztria 6 millió lakosából 372 000 ember vesztette életét, túnt el örökre.^{1*}

---

¹ KLEINDEL, WALTER: Österreich. Daten zur Geschichte und Kultur. Sonderausgabe, Wien, 1978, p. 371.

* Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi háttérének jelentős történeti irodalma van és megvannak máig tisztázatlan vitás kérdései is. Ez a történeti irodalom gyarapszik, tekintettel arra, hogy a világ nagy levéltárai lassan megnyitják kapuikat a téma kutatói előtt, új adatokat szolgáltatnak, miközben fontos információk esetleg továbbra is a páncélszekrényekben maradnak.

Május 15-én tizenhét, szenvedésekkel teli év történetét lezárva, a Szövetséges Hatalmak elismerték a független, demokratikus Ausztria helyreállítását és annak területi sérthetetlenségét; véget ért Ausztria négyhatalmi megszállása. 1955. október 26-án az Osztrák Nemzeti Tanács szövetségi alkotmányos alaptörvényben deklarálta Ausztria örökös semlegességét.

Ennek 1. pontja kimondta, hogy Ausztria örök semlegességre kötelezi magát, és megőrzését minden rendelkezésre álló eszközzel igyekszik biztosítani. A 2. pont leszögezte, hogy Ausztria a jövőben nem csatlakozik semmilyen katonai szövetséghez, és területén nem engedélyezi idegen katonai támaszpontok létesítését.²

Az osztrák semlegességi törvény 1955. november 4-én lépett életbe s ezzel az ország olyan státussal konfrontálódott, amelyre kevésbé volt felkészülve. A semlegesség fogalma Ausztriában mindenfajta tradíciót és történelmi hagyományt nélkülözött; interpretálását illetően a politikusok között nézetkülönbségek álltak fenn. Végül is a két nagy párt, ÖVP, SPÖ vezető politikusai úgy vélték, hogy az osztrák semlegesség kizárólag katonai természetű, nem jelent ideológiai semlegességet és hangsúlyozták szellemi szövetségüket a nyugati demokráciákkal.³

Az Államszerződés megkötése után Ausztria külpolitikája a négy nagyhatalom felé a jó kapcsolatok fenntartására, keleti szomszédja Magyarország felé a feszültségek csökkentésére irányult.

Midőn 1956. október 23-án Budapesten a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél eldőrdültek a fegyverek, s nemsokára a hazai sztálinista diktatura ellen tiltakozó, nemzeti felkelésbe, forradalomba torkoló harci cselekmények elkezdődtek, és ennek híre Bécsbe is eljutott, az osztrák szövetségi kormány tagjai hangsúlyozták, hogy Ausztria nemrég kivívott semleges státusa alapján katonai semlegességre van kötelezve, de egyszersmind kifejezésre juttatták szimpátiájukat a magyarországi felkeléssel.

Tudomásunk szerint 1956 ausztriai viszhangját, az osztrák kormány magyar politikáját Magyarországon eddig senki sem tette vizsgálat tárgyává. Dolgozatunk megírására az ösztönzött, hogy noha az 1956-ra vonatkozó külügyi anyag az „Österreichische Staatsarchiv. Archiv der Republik”-ban jelenleg (1993 nyara) zárt anyagnak minősül s nem kutatható, a levéltár munkatársainak nagylelkű segítsége lehetővé tette, hogy a tanulmány szerzője 1991 őszén bizonyos levéltári iratokba betekinthessen. E levéltári anyagok ismeretében interpretáljuk a nemzetközi, elsősorban osztrák szakirodalom témánkra vonatkozó legfontosabb megállapításait is. Dolgozatunkat, amelynek terjedelmi korlátai is vannak, a később napvilágra kerülő levéltári anyagok bővíthetik és elmélyíthetik.

² Uo., p. 402.

³ EGER, REINER: Krisen an Österreichs Grenzen. Das Verhalten Österreichs während des ungarischen Aufstandes 1956 und der tschechoslovakischen Krise 1968. Ein Vergleich. Wien—München, 1981, p. 20—26.

Julius Raab osztrák szövetségi kancellár ezekben a napokban az NSZK-ban tartózkodott, egy háromnapos látogatást abszolválta és csak október 25-én érkezett vissza Bécsbe. Október 24-én, bonni látogatását befejezve, az újságíróknak kijelentette, hogy a magyarországi fejlődést nem lehet előre látni, „de a szabadság eszméje úgy tűnik lassan utat tör magának”.⁴

Oscar Helmer belügyminiszter október 26-i beszédében üdvözölte a „szabadságszerető Magyarországot”.⁵

Az osztrák szövetségi kormánynak az volt az álláspontja, hogy a magyarországi események nem vonhatják maguk után Ausztria szuverénitásának konkrét fenyegetését. Az osztrák kormány késlekedés nélkül intézkedett az osztrák–magyar határ védelméről. Október 24-én Graf honvédelmi miniszter a hadsereg egyes alakulatait harci készségbe helyezte, és Bécs, Felső-Ausztria, Stájerország körzeteiből gépesített, valamint páncélos egységeket rendelt Burgenlandba. A szövetségi hadsereg további egységeit az elkövetkező két napon helyezték készségbe, másoknak menetparancsa volt a határ irányába, ahol a legfontosabb határátkelő helyeket kontrollálták. Október 28-án cca 3000 főnyi osztrák gépesített alakulat tartózkodott az osztrák–magyar határvidéken, noha a felkelés kezdete óta nem volt komoly határincidens.⁶

Reiner Eger könyvében annak a véleményének ad hangot, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc következtében Magyarországon zajló harci cselekmények nem jelentették az osztrák államterület direkt fenyegetését és nem fenyegették az osztrák szuverenitást sem. Hivatkozik Peinsipp budapesti osztrák követ közlésére, hogy t.i. Kelet-Ausztria szovjet csapatok általi újbóli elfoglalása esetén a nyugati hatalmak azonnal bevonultak volna korábbi megszállási zónáikba és ez megfosztotta volna a Szovjetuniót attól az előnytől, amelyet az Államszerződés megkötésével elért, nevezetesen a NATO Észak-Déli összeköttetési vonalainak megszakítását.⁷

Sziklay Andor magyar származású amerikai diplomata könyvében megemlíti, hogy az Egyesült Államok informális érdeklődésére, hogy küldhetnek-e gyógyszert, élelmet, bármiféle katonai jelentőség nélküli segítséget a magyar szabadságharcosoknak, az osztrák kormány valóságos ultimátumot küldött azzal, hogy „határőrségünknek parancsa van arra, hogy semleges felségterületünk fölött

---

⁴ Uo. p. 36.

⁵ Uo. p. 64.

⁶ Uo. p. 65–66.

⁷ Uo. p. 35–36.

előzetes átbocsátási engedély nélkül megjelenő idegen replőgépre minden további nélkül lövést adjon le.”⁸

Noha Ausztria fentebb vázolt katonai intézkedéseinek és azok motivációjának részletesebb áttekintésére vonatkozóan levéltári források jelenleg nem állnak rendelkezésünkre, az a benyomásunk, hogy az osztrák kormány egyes politikusainak véleményével ellentétben, mégiscsak tartott attól, hogy a magyarországi harci cselekmények áttevődhetnek a szomszédos osztrák államterületre is, ezért is őrködött ilyen szigorúan országá katonai semlegességén.

Ausztria magyar politikáját elemezve, mint háttérre, csak a legfontosabb nyugati összefüggésre utalunk, s ez az Egyesült Államok politikája.

1956-ban kitűnt, hogy John Foster Dulles külügyminiszter 1953-ban elhangzott hangzatos beszédével ellentétben a „kommunista rabszolgaságban sýnylődők” nem számíthatnak Amerika támogatására.

Az Egyesült Államok az eszkalálódó szuezi konfliktus és az amerikai választási hadjárat tetőfokán Magyarországot illetően óvatos és tartózkodó volt. Október 25-én Eisenhower elnök nyilatkozatot adott ki, amelyben Amerika sajnálkozását fejezte ki a szovjet fegyveres erők intervenciója miatt, de nem követelte a harci cselekmények leállítását, a szovjet csapatok kivonását és Amerika részéről semmilyen lépést nem helyezett kilátásba. „Amerika szíve a magyar népért dobog” ezzel a morális támogatással tette világossá Eisenhower, hogy az amerikai politika milyen határok között mozog a magyar forradalmat illetőleg.⁹

Dulles október 27-i Nyilatkozata mintegy nyomatékosította az amerikai eljárást, nevezetesen, hogy az Egyesült Államok hallgatólagosan respektálja Kelet Európában a szovjet befolyási szférát, kerül minden akciót, amely a Szovjetunió biztonságérzetét veszélyeztetné; a magyar kérdés tárgyalását az ENSZ elé utalja, mivel e grémium előtt a Szovjetunióknak csak morális elítélése lehetséges és ezáltal az erőegyensúly és a status quo megváltoztatása Kelet-Európában ki van zárva.¹⁰ Az amerikai külpolitika megfontolásaira a későbbiekben még visszatérünk.

Október 27-én a nyugati hatalmak feladták eddigi várakozó magatartásukat és közös felhívásban kérték a Biztonsági Tanács elnökétől a Biztonsági Tanács egybehívását a szovjet intervenció megtárgyalására.

Az osztrák szövetségi kormánynak tehát nem lehettek kétségei a nyugati hatalmak magatartását illetően ezért a semleges Ausztria első hivatalos politikai reakciója az 1956-os magyar forradalomra és szabadságharcra különleges figyelmet

---

⁸ SZIKLAY ANDOR (A.C. KLAY): Az Eisenhower kormány és a magyar forradalom. In: Jalta és Szevez között. 1956 a világpolitikában. Budapest, 1989, p. 92. Az eredeti közlés helye: Amerikai Magyar Népszava (New York), Szabadság (Cleveland) 1987 szeptember—októberi számai.

⁹ Idézi EGER i.m. p. 31.

¹⁰ Idézi EGER i.m. p. 32—33.

érdemel. Az osztrák kormánynak a magyar forradalommal kapcsolatos legfontosabb elvi álláspontjának a megfogalmazása és közzététele október 28-hoz fűződik. Ennek két eleme volt: október 28-án Bécsben, a Ballhausplatzon összeült rendkívüli Minisztertanács Felhívást intézett a Szovjetunió kormányához, hogy vesse latba befolyását a harci cselekmények beszüntetése, a szabáság és az emberi jogok helyreállítása érdekében Magyarországon. Ugyanezen a napon Oscar Helmer belügyminiszter meghirdette a menedékjog biztosítását minden magyar menekülő számára, bármi legyen is a menekülésük indítéka.

A Szovjetunió kormányához intézett „Appel” (Felhívás):

„Die österreichische Regierung verfolgt mit schmerzlicher Anteilnahme das schon fünf Tage andauernde blutige und verlustreiche Geschehen im benachbarten Ungarn. Sie ersucht die Regierung der UDSSR mitzuwirken, daß die militärischen Kampfhandlungen abgebrochen werden und das Blutvergiessen aufhöre.

Gestützt auf die durch die Neutralität gesicherte Freiheit und Unabhängigkeit Österreichs tritt die österreichische Bundesregierung für eine Normalisierung der Verhältnisse in Ungarn mit dem Ziele ein, daß durch die Wiederherstellung der Freiheit im Sinne der Menschenrechte der Europäische Friede gestärkt und gesichert werde”.

Az október 28-i *Felhívás* magyar fordításban:

„Az osztrák szövetségi kormány fájdalmas részvétellel figyeli a már öt napja tartó véres és veszteségeket követelő eseményeket a szomszédos Magyarországon. Kéri a Szovjetunió kormányát, működjön közre, hogy a katonai harci cselekményeket hagyják abba, és hogy szűnjön meg a vérontás.

Az osztrák szövetségi kormány Ausztriának a semlegesség révén biztosított szabadságára és függetlenségére támaszkodva fellép a magyarországi viszonyok normalizálásáért azzal a céllal, hogy a szabadságnak az emberi jogok értelmében való visszaállításával az európai béke megerősödjék és biztosíttassék.”¹¹

Hangsúlyoznunk kell, hogy a nyugati demokráciák közül november 4-e előtt egyedül Ausztria kormánya intézett a magyar kérdésben felhívást a Szovjetunióhoz.

A rendkívüli Minisztertanács úgy döntött, hogy e határozatról értesíti az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország bécsi követeit, azzal a megjegyzéssel, hogy annak szövegét át fogja adni az ENSZ Biztonsági Tanácsának. E határozatot a bécsi magyar követnek a szövetségi külügyminiszter hozza

---

¹¹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium für Unterricht (továbbiakban ÖStA AdR BMFU) karton 51. Beschlussprotokoll No. 12/A über die asserordentliche Sitzung des Ministerrates am 28. 10. 1956.

tudomására és egyben tájékoztatja azokról az intézkedésekről is, amelyeket Ausztria határainak biztosítása és semlegességének védelme érdekében fogantatosított. E határozatot, e Felhívást rádióon, sajtón keresztül azonnal, hivatalosan az osztrák lakosság tudomására hozzák.¹²

A rendkívüli Minisztertanács kommunikét adott ki, amelyben Julius Raab szövetségi kancellár a kormány nevében köszönetet mondott Ausztria lakosságának és a különböző karitatív szervezeteknek a Magyarországnak nyújtott eddigi segítyeikért. A kommuniké szerint a szövetségi kormány tudomásul vette a honvédelmi miniszter beszámolóját a menedéjog és a határok biztosítása érdekében hozott intézkedésekről.¹³

Október 29-én Ausztria ENSZ küldötte New Yorkban átadta Dag Hammarskjöldnek az ENSZ főtitkárának kormánya október 28-i, a Szovjetunió kormányához intézett Felhívását. Az Osztrák ENSZ küldött hangsúlyozta, hogy Ausztria kész közvetítő szerepet vállalni a magyarországi helyzet normalizálásában.¹⁴

Az osztrák parlament október 30-i ülésén több szónok foglalkozott a magyar forradalom és szabaságharc ügyével. A képviselőház elnöke a következőket mondotta: „Október 26-i ülésünkön megemlékeztünk Ausztria teljes szabadságának első évfordulójáról. A szomszédos Magyarországon lefolyt megrendítő események mutatják, milyen nagy érték a szabadság. Mély megrendüléssel gondolunk a legújabb magyar események áldozataira.”¹⁵

A megindult költségvetési vitában a Szociáldemokrata Párt szónoka kijelentette: „A népek hatalma abban nyilatkozik meg, hogy választott képviselői döntenek országuk bevételei és kiadásai felől. Erre gondolunk, miközben a szomszédos Magyarországon vérüket ontják a szabadságért. Minden nép szabadságát akarjuk, mert nem sajnáljuk másoktól azt, amit magunknak kívántunk. Európa szívében hörög és vérzik egy régi kulturnemzet. A magyar népnek, a magyar munkásoknak mi, osztrák munkások, alkalmazottak és szakszervezeti tagok azt üzenjük, segíteni fogunk szükségteken és mély fájdalmatok enyhítésében. Mi, osztrákok mindent meg fogunk tenni, hogy a közeledő tél számotokra, asszonyaitok, és anyáitok számára ne a borzalom és éhség ideje legyen. Együttesen a szabad világ munkásmozgalmával az osztrák munkások minden segítségüket felajánlják

---

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ 3/ A forradalom hangja. Századvég füzetek 3. Magyarországi rádióadások 1956. október 23—november 9. Budapest, 1989, p. 195.

¹⁵ Uo., p. 398.

nektek, hogy teljes erőnkkel enyhíthessünk inségeteken...” A képviselő szavait az osztrák parlament lelkes tapsal fogadta.¹⁶

Az 1956-os forradalom és szabadságharc,¹⁷ napokon, heteken át az osztrák közvélemény érdeklődésének középpontjában állt és az osztrák nép túlnyomó többségét az a cél vezette, hogy segítsen a magyarokon, ahogy tud.

Az osztrák kormány a magyar ügy támogatására „6400” sz. alatt bankszámlát nyitott és 20 millió Schilling befizetésével maga járt elől az adományozásban. További 20 millió Schillinget magánszemélyek fizettek be. Az osztrák főváros rövid idő alatt a jótékonyági akciók főhadiszállásává változott. Svájcból, a Vatikánból, Franciaországból, Hollandiából, Belgiumból, Norvégiából, Olaszországból, Angliából, Németországból és az Egyesült Államokból vérplazma, kötszer, gyógyszer és élelmiszer szállítmányok érkeztek és vöröskeresztes zászlók alatt meg is indultak az első szállítmányok Budapestre.¹⁸

Október 29-én a Szabad Kossuth Rádió külföldi hírei között jelentette: „Bécs: Működésbe lépett a Bécs—Budapest légihid. Ma reggel egy svájci repülőgép 4000 kg vérkonzerv rakománnyal, a holland kormány adományával Bécs—Schwechatba érkezett, majd a délután folyamán továbbindult Budapest—Ferihegy felé. A küldeményt a Nemzetközi Vöröskeresztbizottság két képviselője kíséri. A kora délutáni órákban a Royal Air Force 24 szállító repülőgépe érkezik Bécsbe a Magyar Vöröskeresztnak szánt 25 000 fontsterling értékű gyógyszer-élelmiszer rakománnyal...”¹⁹

Midőn a harcok ismét fellángoltak, a segélykonvojok visszatértek Bécsbe s csak a Vöröskereszt, mint semleges szervezet maradt Magyarországon.

Október 31-én a nemzetközi sajtóban megjelent a szovjet kormány október 30-i terjedelmes nyilatkozata „a Szovjetuniónak más szocialista országokhoz fűződő kapcsolatairól”, amely sejtette, hogy Ausztria, az osztrák kormány, a magyar válságban nem tölthet be közvetítő szerepet.

November elejétől a szovjet sajtóban számos cikk jelent meg, amelyek azzal vádolták Ausztriát, hogy semlegességét nem elég szigorúan őrzi. Az volt a feltételezésük, hogy repülőgépek osztrák területekről a korábbi Horthy hadsereg

---

¹⁶ Uo., p. 398.

¹⁷ 1956 jellegére lásd: KENDE PÉTER: Forradalom, ellenforradalom, népfelkelés. *Habent sua fata verba* (1958, 1973, 1989). In: *A párizsi toronyból. Válogatott politikai írások 1957—1989.* Cserépfalvi, 1991, p. 46—57.

¹⁸ KERN, FRIEDRICH: *Österreich: Offene Grenze der Menschlichkeit. Die Bewältigung des ungarischen Flüchtlingsproblems im Geiste Internationaler Solidarität.* Wien, 1959. p. 8—11.

¹⁹ A forradalom hangja, i.m., p. 190.

katonáit és tisztjeit szállítják Budapestre, Salzburgból pedig magyar emigránsok támogatást nyújtanak a magyar „ellenforradalomhoz”.²⁰

Az ügy tovább gyűrűzött. Nagy Imre miniszterelnök november 3-án Peinsipp budapesti osztrák követtel folytatott beszélgetésében biztosítékokat kért az osztrák kormánytól, hogy egykori nyilaskeresztesek [Pfeilkreuzler] osztrák területen át Magyarországra való behatolását minden körülmények között megakadályozza. Miután a budapesti osztrák követség Béccsel való közvetlen telefon és távíró összeköttetése még október 23-án este 10 órakor megszakadt, Peinsipp a nemzetközi telefon vonal igénybevételével lépett kontaktusba az osztrák kormánnyal. Ezt övetően november 3-án délben átadta kormánya memorandumát Nagy Imrének.²¹

„Kormányom felhatalmazott, hogy leghatározottabban lépjek fel azon állításokkal szemben, amelyek szerint az osztrák kormány fegyveres, vagy fegyvertelen magyar emigránsoknak osztrák területen beszivárgási lehetőséget nyújt Magyarországra. Az osztrák kormány elrendelte az osztrák—magyar határ mentén záródvezet felállítását, amelybe csak felhatalmazott személyek, mint helybeli lakosok, hivatalos ügyben ott-tartózkodó vöröskeresztes segédszemélyzet és újságírók léphetnek be. A honvédelmi miniszter a négy nagy hatalom katonai attaséinak kíséretében — ebbe tehát beleértendő a szovjet katonai attasé is — megsejmelte ezt az övezetet. Lehetőséget nyújtottak nekik, hogy meggyőződhessenek azokról az intézkedésekről, amelyeket a határzónában az osztrák határ és az osztrák semlegesség biztosítására foganatosítottak.

Ausztria nyugati határán ugyancsak minden előkészületet megtettek, hogy emigránsok behatolását megakadályozzák. Az emigránsoknak vizumot csak a belügyminisztérium beleegyezésével adnak ki. Nagy Ferenc volt miniszterelnököt, aki hétfőn váratlanul megérkezett Bécsbe, az osztrák hatóságok felszólították, hogy azonnal hagyja el Ausztria területét. Ez a szovjet hatóságok előtt ismeretes. Vezető emigráns politikusoknak — annak érdekében, hogy Magyarország számára nem kívánatos bonyodalmakat elkerülhessük — az Ausztriában való tartózkodást megtagadjuk. A Szovjetunió külügyminisztériumát a moszkvai osztrák nagykövet a fentiekről tájékoztatta.”²²

A *Népszabadság* november 4-i száma szerint Nagy Imre miniszterelnök és külügyminiszter a magyar kormány nevében megalégedését fejezte ki az emlékeztetőben foglaltak felett.

---

²⁰ EGER i. m., p. 41.

²¹ Uo., p. 42.

²² Az MTI-re hivatkozva közli: *Népszabadság* 1956. november 4. Ausztria a Nagy Imre-kormány és az 1945 utáni magyar emigráció — amelynek több csoportja volt — viszonyának tisztázása további kutatásokat igényel.

Az osztrák szövetségi kormány nyilvánosan is tiltakozott a vádaskodások ellen. Raab szövetségi kancellár november 3-i rádióbeszédében elejétől végig kitalálásoknak minősítette a szovjet sajtó jelentéseit.²³

Az 1956 november 4-vel kezdődő szovjet intervenció a magyar felkelést, a magyar forradalmat és szabadságharcot nagy tüzerővel leverte és Nagy Imre kormányát megdöntötte. A fegyveres harcok következtében 2700 magyar ember halt meg, közülük 1330 munkás, illetve fizikai dolgozó volt. A később megindult megtorlás során mintegy 22 000 embert ítéltek el, közülük 280—300 főt halálra, és körülbelül 13 000 ember került internáló táborba.²⁴

Bár az ENSZ Biztonsági Tanácsa a válság alatt többször tárgyalta a magyar kérdést, a Nyugat katonai téren semmit sem tett a magyar forradalom és szabadságharc megmentésére. A döntő az Egyesült Államok magatartása volt.

Azon történészek és elemzők véleményéhez csatlakozunk, akik úgy látják, hogy az Egyesült Államoknak a magyar forradalom és szabadságharc irányában követett politikáját végső soron az határozta meg, hogy felelős tisztségviselői úgy vélték, hogy a katonai beavatkozással a harmadik világháborút, atomháborút idéznék elő.

Eisenhower elnök Emlékirataiban erről így írt: „Egyedülálló amerikai csapatok bevetése magyar területre ellenséges, vagy semleges országon át: az általános háborúba rántott volna. És ha az ENSZ figyelmen kívül hagyva a biztos szovjet vétőt, elhatározta volna, hogy a tagállamok minden katonai és egyéb erőforrását a szovjet csapatok Magyarországról való kiűzésére kell fordítani, nem kétséges, hogy általános hadi konfliktus következett volna be.”²⁵

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc sorsát illetően hivatkozunk egy nem katonai tekintély véleményére is. Márai Sándor az emigrációban élő nagy magyar író 1980. augusztus 27-én levelet intézett Sziklay Andorhoz ahol többi között ugyan azt írta, hogy az Eisenhower-emlékirat magyarázkodása „sántít” s a következő súlyos megállapítást tette.

„De az is igaz, hogy Magyarországot nem lehetett «megmenteni» 1956 októberében fegyveres nyugati beavatkozással, mert egy kis országot nem lehet «megmenteni» azon az áron, hogy elpusztítják... A két napot, amikor a paranoid biztonsági kényszerképzetektől kínzott Kreml tétovázott, mi a tennivaló, nyomatékos békés diplomáciai tevékenységgel, tehát nem ENSZ szónoklatokkal,

---

²³ EGER i.m., p. 41.

²⁴ Az 1956-os magyar forradalom. Reform—Felkelés—Szabadságharc—Megtorlás. Történelmi olvasókönyv. Második kiadás. Írták az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs Kutató Intézete szerzői munkaközösségének tagjai: BAK M. JÁNOS, KOZÁK GYULA, LITVÁN GYÖRGY, RAINER M. JÁNOS. Budapest, 1991, p. 89, 130.

²⁵ Idézi: SZIKLAY i.m., p. 116.

hanem helyszíni magasszintű tárgyalással erőteljesebben lehetett volna kihasználni és a Nyugat ezt elmulasztotta.”²⁶

Még nincsenek birtokunkban olyan levéltári dokumentumok, amelyek alapján pontosan rekonstruálhatnánk, mi volt a politikai álláspontja minderről az osztrák szövetségi kormánynak. Bruno Kreisky szociáldemokrata politikus, későbbi pártelnök és szövetségi kancellár, aki ebben az időben a Raab kormányban az államtitkári funkciót töltötte be, Visszaemlékezéseiben így ír: „A felkelés véres leverése a nyugati világban bémult iszonyatot keltett, csak kevesen látták előre ezt a fejlődést.”²⁷

A jelenleg rendelkezésünkre álló levéltári anyagok alapján azt azonban tudjuk, hogy november 4-én az osztrák szövetségi kormány Figl külügyminiszter elnöklete alatt rendkívüli Minisztertanácsi ülést tartott, amelyen a „legújabb magyarországi fejlemény” [„die jüngste Entwicklung in Ungarn”] következtében létrejött helyzettel foglalkozott. A Minisztertanács az illetékes szövetségi miniszter beszámolója alapján megállapította, hogy megtették a szükséges intézkedéseket, hogy a magyar menekültek lehetőleg súrlódásmentes befogadását biztosítsák, a határt átlépő katonai személyeket pedig lefegyverezzék és internálják. A Minisztertanács felkérte a közlekedési és újjáépítési minisztert, hogy a menekültek befogadására helyezze készenlétbe Traiskirchenben az egykori nevelőintézetet, a szövetségi pénzügyminisztert pedig, hogy a magyarországi viszonyok következtében Ausztriára háruló kötelezettségekhez a szükséges hitelt egyelőre 20 millió Schilling erejéig biztosítsa.²⁸

Miután az osztrák szövetségi kormány a magyar menekültek számára a menedékjogot még október 28-án biztosította, most az új helyzetben november 4-én Helmer belügyminiszter távirati úton azonnali segítséget kért az ENSZ Menekültügyi Bizottságától is.²⁹

November 4-e után Ausztria magyar kérdésben tanusított politikájának új szakasza kezdődött: az osztrák szövetségi kormány fő figyelmét a magyar menekültek befogadására és a menekültügyi megszervezésére fordította. Kreisky

---

²⁶ Közli: SZIKLAY i.m., p.125.; „...az 1955-ös évben a szovjet haditechnika fejlődésében ... ugrásszerű előrelépés történt: a (potenciálisan) interkontinentális ballisztikus stratégiai rakéta rendszerbe állítása, amely történetileg egyszer s mindenkorra megszüntette a nyugati fölényt azzal, hogy lehetővé tette az addig sebezhetetlen Amerika atomfegyverrel való elérését” — írja SZABÓ MIKLÓS „Hogyan látjuk ma 1956-ot” c. tanulmányában. In: Politikai kultúra Magyarországon 1896—1986. Budapest, 1989. p. 269.

²⁷ KREISKY, BRUNO: Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers. Goldmann Verlag, 1988, p. 227.

²⁸ ÖStA AdR BMFU Karton 51. Beschlussprotokoll No. 13/A über die ausserordentliche Sitzung des Ministerrates am 4. 11. 1956.

²⁹ KERN i.m., p. 26.

erre így emlékszik vissza: „Mi annak idején tágra nyitottuk a kapukat, és mintegy 160 000 magyarnak tettük lehetővé, hogy nálunk első asylumot találjon. Andau híres hídjá több volt mint szimbólum: ezen a keskeny határmenti hídon napról napra a menekültek szakadatlan áradata özönlött Ausztriába, és az osztrákok befogadták őket, bár ez külpolitikailag a legnagyobb mértékben veszélyessé válhatott, és nálunk is volt bizonyos mértékű xenofóbia. Akkoriban Ausztria nagy nevet szerzett magának a világban és a kormányüléseken ismételten azt az álláspontot képviseltem, hogy Ausztria új szerepet igényelhet magának: ahogyan a Vöröskereszt szorosán kapcsolódott Svájc-hoz és alapjában helvét fenomén volt, Ausztria legyen menedékszo-³⁰g.”

A november 27-i Minisztertanács elhatározta, hogy javaslatot tesz a bécsi amerikai követség felé, hogy az Ausztriának nyújtott Marshall-segély eddigi fel nem használt utolsó részletéből (869 000 U.S. dollár) az USA tegyen szabaddá 10 millió Schillingnek megfelelő összeget a magyar menekültek segélyprogramja számára.³¹ (Ez a döntés az 1957. február 26-i Minisztertanács ülésén is napirend-re került és megerősítést nyert.)

Míg október folyamán csak 780 magyar menekült érkezett Ausztriába, addig novemberben számuk 113 810 volt; a menekültáradat november 23-án tetőzött, amikor egyetlen nap alatt 8537 magyar lépte át az osztrák határt. 1958 áprilisáig 180 288 magyar ért osztrák területre.³² A menekülést elsősorban politikai okok motiválták: félelem a megtorlástól, a repressziótól, a diktatura visszaállításától. Ám látnunk kell, e nagy szám gazdasági menekülteket is magába foglalt.

A menekültek a Pomhagen—Wallern—Tadten—Andau vonalon lépték át az osztrák határt, majd e határvonal felvevő kapacitásának megtartása érdekében az osztrák hatóságok evakuálták őket Bécs, illetve Graz irányába. Rövid idő múlva 257 kisebb-nagyobb láger (tábor) működött Ausztriában, a legnagyobb táborok Traiskirchenben, Grazban és Judenauban jöttek létre.³³

Ausztria ilyen sok menekültet nem tudott tartósan befogadni. Ezért az osztrák kormány az 1957 január 15-i ülésén felhatalmazta a belügyminisztert, hogy rendelje el az osztrák határ újbóli lezárását.³⁴ Az Ausztriában tartózkodó magyar menekülteket pedig igyekezett nemzetközi egyezmények révén tovább irányítani. A továbbiakban csak a legtöbb menekültet befogadó országot soroljuk fel. Az első

---

³⁰ KREISKY i.m., p. 231.

³¹ ÖStA AdR BMFU Karton 51. Beschlussprotokoll No. 17. Über die Sitzung des Ministerrates am 27. 11. 1956.

³² KERN i.m., p. 30.

³³ Uo., p. 28—36.

³⁴ ÖStA AdR BMFU Karton 52. Beschlussprotokoll No. 22. über die Sitzung des Ministerrates 15. 1. 1957.

kivándorlási hullám az európai országok felé irányult: első helyen az Egyesült Királyság állt 20 690 magyar menekült befogadásával, Németországban 14 317, Svájcban 12 131 ember talált új hazát. A legtöbben a tengerentúlra mentek: az Egyesült Államokba 38 058, Kanadába 25 513, Ausztráliába 10 156 magyar menekült érkezett. Ausztriában végül is 11 471 magyar menekült maradt; az osztrák körtársaság fáradhatatlanul gondoskodott róluk.³⁵

Ausztria a magyar kérdésben a nemzetközi porondon továbbra is hallatta a szavát. Figl osztrák külügyminiszter 1956. november 13-án és 22-én az ENSZ Közgyűlésén elmondott beszédében a magyarországi eseményekről is szólt, s a magyar menekülteket illetően a tagországok segítségére appellált. A Magyarországról szóló vitában a szovjet csapatok azonnali visszavonására, valamint ENSZ Bizottság Budapestre küldésére szavazott. Ugyan ilyen értelmű volt a szuezi válsággal kapcsolatban leadott szavazata is, a brit, francia és izraeli fegyveres erők kivonulásáról Szuezi térségéről.³⁶

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy Ausztria, az osztrák szövetségi kormány politikája Magyarország irányában 1956–57-ben az Államszerződés, főleg pedig a semlegességi törvény által kijelölt kötött pályán mozgott. Ausztria őrizte államterületének biztonságát, szuverénitását, katonailag semleges maradt, minden erőfeszítése arra irányult, hogy a Magyarország területén zajló harci cselekményekből katonailag kimaradjon. Október 28-án a nyugati demokráciák közül egyedül fordult közvetlen *Felhívással* a Szovjetunió kormányához, amelyben a vérontás beszüntetését és az emberi jogok helyreállítását kérte Magyarországon. A magyar forradalom és szabadságharc felkelőinek, sebesültjeinek segélyezésével, karitatív támogatásával, főleg pedig a menedékjog meghirdetésével és biztosításával morális szempontból nagyhatalomként cselekedett.

---

³⁵ KERN i. m., p. 68.

³⁶ WEINZIERL, ERIKA/SKALNIK, KURT: Österreich. Die Zweite Republik. Graz, 1972, p. 314–315.

Katalin Soós

1956 UND ÖSTERREICH

Der Aufsatz stellt fest, daß die Politik der österreichischen Bundesregierung 1956—57 Ungarn gegenüber sich auf der vom Staatsvertrag des Jahres 1955, vor allem aber vom Neutralitätsgesetz bestimmten Bahn bewegte. Österreich bewahrte die Sicherheit seines Staatsgebietes, seine Souveränität und blieb militärisch neutral; all seine Anstrengungen dienten dem Ziel, den Kämpfen in Ungarn militärisch fernzubleiben. Am 28. Oktober wandte sich Österreich als einzige von den westlichen Demokratien mit einem direkten Appell an die Regierung der Sowjetunion, in dem es für die Einstellung des Blutvergießens und die Wiederherstellung der Menschenrechte in Ungarn eintrat. Österreich verhielt sich mit der karitativen Unterstützung der Aufständischen und Verletzten der ungarischen Revolution sowie vor allem mit der Verkündung und Sicherung des Asylrechts aus moralischer Sicht als eine Großmacht.

TARTALOMJEGYZÉK

PELYACH ISTVÁN: Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán	3
DEÁK ÁGNES: Kit illet ismerni nagyjaink közül Angliában 1861-ben?	21
SZABÓ P. CSABA: Megértés és megengedés. Beszélgetés a századeleji Magyarországon	35
SOÓS KATALIN: 1956 és Ausztria	47

A szövegszerkesztést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
Felelős kiadó: a Bölcsészettudományi Kar dékánja
Felelős vezető: Szőnyi Etelka
Méret: B/5, példányszám: 400, munkaszám: 201/93.